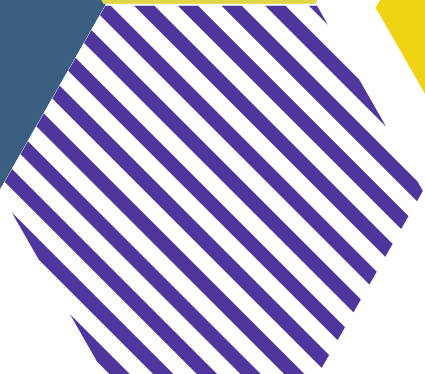

RZECZNIK PRAW OBYWATELSKICH

Postępowania w sprawach o ustalenie płci

PRZEWODNIK DLA SĘDZIÓW I PEŁNOMOCNIKÓW

RZECZNIK PRAW OBYWATELSKICH

Postępowania w sprawach o ustalenie płci

PRZEWODNIK DLA SĘDZIÓW I PEŁNOMOCNIKÓW

Warszawa 2020

BIULETYN RZECZNIKA PRAW OBYWATELSKICH 2020, nr 2
Zasada Równego Traktowania. Prawo i praktyka, nr 28
Postępowania w sprawach o ustalenie płci – przewodnik dla sędziów
i pełnomocników

Redakcja merytoryczna serii *Zasada Równego Traktowania. Prawo i Praktyka*:

dr hab. Adam Bodnar, RPO

Autorki:

Milena Adamczewska-Stachura, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich
dr Paulina Pilch, Fundacja Trans-Fuzja

Kolegium redakcyjne w Zespole do spraw Równego Traktowania
w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich:

Anna Błaszczak-Banasiak

Magdalena Kuruś

Anna Mikołajczyk

Stan prawny na 1 lipca 2020 r.

Wydawca:

Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich

al. Solidarności 77, 00-090 Warszawa

www.rpo.gov.pl

Infolinia Obywatelska 800 676 676

Publikacja jest dostępna na licencji Creative Commons:

Uznanie autorstwa – na tych samych warunkach 3.0 Polska (CC BY-SA)

Warszawa 2020

Nakład: 200 szt.

Oddano do składu: lipiec 2020

Podpisano do druku: sierpniu 2020

ISSN 0860-7958

Projekt, opracowanie DTP, korekta, druk i oprawa:

Pracownia C&C sp. z o.o.

www.ccp.com.pl

Spis treści

Wstęp	5
Pojęcie uzgodnienia płci przez pryzmat praw człowieka	8
Rozdział 1 – Międzynarodowy standard procedury uzgodnienia płci	10
Źródła prawa międzynarodowego kształtujące standard procedury uzgodnienia płci	10
Międzynarodowy standard procedury uzgodnienia płci w orzecznictwie ETPCz	11
Pozytywny obowiązek państw do prawnego uznania uzgodnienia płci	11
Tranzycja prawna a tranzycja medyczna – obowiązek państw do zapewnienia dostępu do zabiegów oraz zakaz stawiania wymogów ich przeprowadzenia	14
Wymóg odpowiedniej szybkości procedury	15
Umożliwienie zmiany wszelkich dokumentów oraz zmiany imienia nawet bez uzyskania orzeczenia o uzgodnieniu płci	16
Procedura uzgodnienia płci a prawo do małżeństwa	17
Realizacja standardu międzynarodowego – zarys praktyki państw europejskich	20
Podsumowanie	21
Rozdział 2 – Synteza orzecnictwa polskiego	23
Pierwsze próby rozwiązania problemu	23
Określenie standardu – orzecznictwo lat 90. XX wieku	24
Sposób odzwierciedlenia uzgodnienia płci w akcie urodzenia	24
Poczucie przynależności do danej płci jako dobro osobiste – określenie podstawy powództwa	25
Legitymacja bierna rodziców powoda w procesie o ustalenie płci	26
Wymóg przejścia określonych zabiegów medycznych	27

Nowe zagadnienia – najnowsze orzecznictwo	28
Zmiana stanowiska co do legitymacji biernej dzieci powoda	28
Zagadnienia transgraniczne	29
Podsumowanie	32
Rozdział 3 – Porady praktyczne i dobre praktyki	33
Jak zwracać się do powoda/powódki?	33
Czy orientacja seksualna powoda/powódki ma znaczenie dla sprawy?	34
Jakich dokumentów medycznych i zabiegów może wymagać sąd w toku postępowania?	35
Czy powództwo o ustalenie płci może wytoczyć osoba małoletnia?	37
Czy konieczny jest udział prokuratora w sprawach o ustalenie płci?	38
Czy obecność rodziców na rozprawach jest niezbędna?	39
Jak postępować w sprawach, w których rodzice utrudniają proces?	39
Bibliografia	41
Orzecznictwo (tabela nr 1)	41
Pozostałe źródła	43
Dane statystyczne – postępowania sądowe o ustalenie płci prowadzone w latach 2014-2019 wg sposobu zakończenia (tabela nr 2)	46

Wstęp

W prawie polskim, mimo podejmowanych prób legislacyjnych, postulatów Rzecznika Praw Obywatelskich¹ i nieustającego zaangażowania organizacji społecznych, **nie istnieją przepisy regulujące uzgodnienie płci** (tj. dokonania odpowiednich zmian prawnych oznaczenia płci i dokumentów, tak aby były zgodne z płcią odczuwaną)². Ustawa o uzgodnieniu płci, uchwalona 10 września 2015 r., nie weszła do porządku prawnego ze względu na weto Prezydenta Andrzeja Dudy, które nie zostało odrzucone przez Sejm³. Negatywne skutki tej luki prawnej są liczne i dotkliwe – zwłaszcza dla osób transpłciowych. Pozostają też **wyzwaniem dla sądownictwa**, które przez lata praktyki orzeczniczej wypracowało standard postępowania, zapewniający pewien poziom ochrony prawa do życia w zgodzie z własną tożsamością płciową. Wytoczenie powództwa przeciwko rodzicom w trybie art. 189 kodeksu postępowania cywilnego⁴, będące rozwiązaniem przyjętym w latach 90. XX wieku, kiedy to podwaliny dała mu seria orzeczeń Sądu Najwyższego⁵, pozostaje dalece niedoskonałe z perspektywy ochrony praw człowieka osób transpłciowych. Jest jednak obecnie jedynym dostępnym sposobem na prawne uzgodnienie płci w Polsce – ważne jest zatem, aby postępowania prowadzone w takim trybie

¹ Na konieczność przyjęcia przepisów prawnych regulujących procedurę uzgodnienia płci wskazywała już w 2011 r. ówczesna Rzecznik Praw Obywatelskich prof. Irena Lipowicz. Zob. Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 sierpnia 2011 r., ozn.: RPO-660929-I/10, dostęp elektroniczny: <https://sprawy-generalne.brpo.gov.pl/pdf/2010/11/660929/1583682>.

² W kontaktach z osobami transpłciowymi bardzo istotne jest operowanie pojęciami z wyciuciem wymaganym w takich sytuacjach. Powszechnie stosowane w polskich sądach pojęcie „zmiany” płci jest przez osoby transpłciowe odbierane jako krzywdzące, ponieważ sugeruje, iż dokonują one zmiany swojej płci, gdy w rzeczywistości osoby te, w większości przypadków, odczuwają stałą identyfikację z płcią. Pojęcia „korekta” lub „uzgodnienie” są lepiej przyjmowane przez osoby transpłciowe. Pojęcie „ustalenia” płci pozostaje natomiast ściśle związane z obecnie przyjętym sposobem prawnego uzgodnienia płci w Polsce, tj. na podstawie powództwa o ustalenie istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego lub prawa, z art. 189 k.p.c.

³ Uchwalona 10 września 2015 r. ustawa o uzgodnieniu płci, która nie weszła do porządku prawnego – numer druku sejmowego 1469. Ustawa zakładała uproszczoną procedurę uzgodnienia płci przez jeden wyznaczony sąd okręgowy, w postępowaniu nieprocesowym, w oparciu o opinie dwóch niezależnych ekspertów w dziedzinie psychiatrii, seksuologii lub psychologii. Wniosek o uzgodnienie płci miał podlegać rozpoznaniu nie później niż w terminie 3 miesięcy od dnia zgłoszenia wniosku do właściwego sądu. Zaproponowane w ustawie rozwiązania gwarantowały więc ochronę godności, integralności i prawa do życia prywatnego osób transpłciowych i spotkały się z pozytywną oceną ze strony Rzecznika Praw Obywatelskich, wyrażoną w oświadczeniu z dnia 24 września 2015 r. (oświadczenie dostępne w wersji elektronicznej na stronie: <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/oswiadczenie-rpo-ws-uchwalenia-ustawy-o-uzgodnieniu-płci>).

⁴ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. z 2019 r. poz. 1460, t.j.; dalej: „Kodeks postępowania cywilnego” lub „k.p.c.”).

⁵ Orzeczenia szczegółowo omówione w rozdziale 2 niniejszej publikacji.

możliwie najpełniej realizowały standard międzynarodowy, w jak najmniejszym stopniu ingerując w prawa jednostki.

Idea niniejszej publikacji zrodziła się z doświadczeń Rzecznika Praw Obywatelskich jako niezależnego organu ds. równego traktowania⁶ we wspieraniu osób transpłciowych przechodzących przez procedurę uzgodnienia płci metrykalnej. Do współpracy w przygotowaniu opracowania zaproszona została profesjonalna pełnomocniczka, związana z Fundacją Trans-Fuzja, która wielokrotnie reprezentowała osoby transpłciowe w postępowaniach sądowych o ustalenie płci. Ze skarg kierowanych do Rzecznika, a także monitoringu spraw sądowych płyną wnioski, które nie mogły pozostać bez reakcji i komentarza. **Wiele postępowań odbiega od standardu ukształtowanego przez najnowsze orzecznictwo.** Nie sposób się temu dziwić – przy braku przepisów prawnych wyznaczających zasady tej procedury, sędziowie są zdani na siebie i praktykę. Dobre wzorce mogą mieszać się przy tym z przykładami nieuzasadnionych działań, prowadząc do chaosu. Jednocześnie liczba spraw o ustalenie płci stale rośnie – w latach 2014–2019 stosowne powództwo wniosło w Polsce łącznie prawie 650 osób, a w każdym kolejnym roku liczba ta była większa⁷. Wciąż zdarza się jednak, że sędziowie rozpoznający sprawę o ustalenie płci stykają się z tą problematyką po raz pierwszy.

Niniejszy przewodnik jest próbą odpowiedzi na powyższe problemy. Stanowi zwięzłe, ale kompleksowe **zestawienie aktualnego orzecznictwa sądów polskich i europejskich** (tj. Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej) w sprawach dotyczących uzgodnienia płci, które kształtuje przyjęty standard ich prowadzenia. Omówienie orzecznictwa uzupełnione zostało stosownymi komentarzami, a także praktycznymi poradami, wskazującymi na kluczowe kwestie i najistotniejsze zasady, których respektowanie powinno zapewnić ochronę praw człowieka osób transpłciowych przechodzących tranżycję. Zawarte w ostatnim rozdziale rekomendacje sformułowane zostały nie tylko na podstawie przedstawionego we wcześniejszych rozdziałach orzecznictwa, ale też w oparciu o analizę praktycznych doświadczeń i obserwacji.

Celem publikacji jest tym samym **ułatwienie realizacji zadania, przed którym stają sędziowie orzekający w postępowaniach o ustalenie płci.** Adresowana jest zatem zwłaszcza do sędziów, ale też uczestników tych postępowań – osób

⁶ Zgodnie z ustawą z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania (Dz. U. z 2016 r. poz. 1219, z późn. zm.) Rzecznik Praw Obywatelskich pełni funkcję niezależnego organu ds. równego traktowania i w tym zakresie m.in. analizuje, monitoruje i wspiera równe traktowanie wszystkich osób, a także opracowuje i wydaje sprawozdania i zalecenia odnośnie do problemów związanych z dyskryminacją.

⁷ W ramach prowadzonej analizy sytuacji prawnej osób transpłciowych w Polsce, Rzecznik Praw Obywatelskich zwrócił się w 2020 r. do wszystkich Sądów Apelacyjnych o udostępnienie informacji statystycznych na temat liczby i sposobu zakończenia postępowań o ustalenie płci prowadzonych w latach 2014–2019 przez sądy okręgowe pozostające w obszarze każdej z apelacji. Zob. tabela nr 2, str. 46 niniejszej publikacji.

transpłciowych, reprezentujących je pełnomocników, którzy omówiony w przewodniku standard mogą wykorzystać w toku swej argumentacji oraz biegłych przedstawiających w takich sprawach opinie. Takie określenie grupy odbiorców – jako przede wszystkim praktyków prawa – wyznacza treść i formę publikacji. Przewodnik nie jest wykładem prawa, ani wyczerpującą analizą naukową. Zakłada, że adresat będzie cechował się pewnym stopniem znajomości przepisów i systemów prawnych, przez co pomija wyjaśnienia kwestii podstawowych. Jedynie w niewielkim zakresie porusza pozaprawne aspekty transpłciowości i tranzycji, odnosząc się wyłącznie do wybranych zagadnień medycznych, psychologicznych i społecznych mających znaczenie dla głównej problematyki prawnego uzgodnienia płci. W konsekwencji może być materiałem przydatnym także dla innych odbiorców niż sędziowie i pełnomocnicy, z uwzględnieniem jednak powyższych zastrzeżeń, które wskazują na zasadność uzupełnienia lektury przewodnika o inne publikacje⁸.

Niniejsze opracowanie przygotowano z **perspektywy praw człowieka**. Oznacza to, że zarówno omówienie orzecznictwa, jak i uzupełniające je komentarze, porady i rekomendacje cechuje **założenie, że celem każdego postępowania w sprawie uzgodnienia płci, jak i tej publikacji, jest zapewnienie jak najpełniejszej ochrony praw i wolności każdej osoby transpłciowej**.

Wyrażam nadzieję, że przewodnik ten będzie skutecznym narzędziem, przy pomocy którego uda się nam wspólnie zrealizować powyższy cel. Jednocześnie liczę na to, że w niedalekiej przyszłości ustawodawca przyjmie przepisy prawne regulujące procedurę uzgodnienia płci, które w pełni będą uwzględniać standard ochrony praw człowieka osób transpłciowych⁹.

dr hab. Adam Bodnar
Rzecznik Praw Obywatelskich

⁸ Z najnowszych publikacji dostępnych w języku polskim zob.m.in.:

– Raport RPO „Sytuacja prawna osób nieheteronormatywnych i transpłciowych w Polsce”, Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich 2019 nr 6, dostępny w wersji elektronicznej na stronie internetowej: https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Sytuacja_prawna_raport_ZRT.pdf;

– Raport z badań „Rodzina przede wszystkim – trans rodzicielstwo w Polsce”, Fundacja Trans-Fuzja, Warszawa 2019, dostępny na stronie internetowej: http://transfuzja.org/media/rozne/raport_rodzina.pdf

– Przewodnik dla sędziów i prokuratorów „Równe traktowanie uczestników postępowania”, red. Dorota Pudzińska, Jarosław Jagura, Warszawa 2016, dostępny w wersji elektronicznej na stronie internetowej: https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/podrecznik_Rowne_traktowanie_uczestnikow_postepowan.pdf

⁹ Rzecznik Praw Obywatelskich rekomenduje wprowadzenie regulacji prawnych dotyczących uzgodnienia płci co najmniej realizujących standard sformułowany w projekcie ustawy z dnia 10 września 2015 r. o uzgodnieniu płci oraz zgodnych ze standardem międzynarodowym. Postulat ten został sformułowany i szerzej omówiony w raporcie „Sytuacja prawna osób nieheteronormatywnych i transpłciowych w Polsce”, op.cit.

Pojęcie uzgodnienia płci przez pryzmat praw człowieka

Proces uzgodnienia płci można w najszerszym rozumieniu postrzegać jako **dostosowanie różnych aspektów funkcjonowania jednostki do życia w zgodzie z własną tożsamością płciową**. Przyjęcie takiej perspektywy pozwala wyraźnie rozróżnić elementy tego procesu, które w zależności od indywidualnego przypadku każdej osoby transpłciowej i jej potrzeb, mogą zachodzić w różnym lub tym samym czasie, w pełnym lub w ograniczonym zakresie, a nawet nie zachodzić wcale.

- **Tranzycja medyczna**, której celem jest dokonanie pożądaných zmian w fizjonomii i ciele, opiera się na leczeniu hormonalnym i zabiegach operacyjnych, na które nie każdy musi się decydować¹⁰.
- **Tranzycja społeczna** to proces zmian w życiu prywatnym, rodzinnym oraz w szerszym otoczeniu, w wyniku których osoba transpłciowa zaczyna funkcjonować w roli społecznej zgodnej z płcią, z którą się identyfikuje.
- **Tranzycja prawna** polega nie tylko na korekcie płci metrykalnej, ale też prowadzi do uzgodnienia płci i danych osobowych we wszystkich rejestrach i dokumentach, tak aby osoba mogła funkcjonować nie tylko społecznie, ale też prawnie zgodnie z płcią odczuwaną.

Należy raz jeszcze podkreślić, że przez pryzmat fundamentalnego prawa każdego człowieka do ochrony godności i prywatności, w tym ich tak osobistych aspektów jak seksualność i tożsamość płciowa, **przebieg i zakres omówionego powyżej wieloaspektowego procesu uzgodnienia płci pozostaje indywidualną decyzją**

¹⁰ Specjalistyczne i zgodne z najnowszą wiedzą spojrzenie medyczne na problematykę doświadczeń osób transpłciowych zostało obszernie omówione w: Bartosz Grabski, Magdalena Mijas, Marta Dora, Grzegorz Iniewicz, „Dysforia i niezgodność płciowa – kompendium dla praktyków”, PZWL Wydawnictwo Literackie 2020. Warto podkreślić, za autorami, że jest to „obszar wiedzy i praktyki klinicznej podlegający w okresie ostatnich lat niezwykle dynamicznym i rozległym przemianom. Dotyczą one zarówno teorii, praktyki i języka, jak również postaw społecznych”. Zmiany te znalazły też odzwierciedlenie w najnowszej Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-11 przyjętej w 2019 r. przez Zgromadzenie Ogólne Światowej Organizacji Zdrowia, w której transpłciowość została usunięta z listy chorób psychicznych, a ujęta w kategorii zdrowia seksualnego.

osoby, która go przechodzi. Podczas gdy dla niektórych osób korekta płci metrykalnej to priorytetowy cel, dla innych wystarczającą jest zmiana imienia¹¹. Różnorodne są też potrzeby osób transseksualnych w zakresie medycznej korekty fizjonomii albo zmian w życiu rodzinnym. Nie każdy może też sobie pozwolić na związane z tranzycją medyczną koszty, gdyż w obecnej sytuacji w Polsce proces ten nie jest refundowany.

Powyższy wniosek ma kluczowe znaczenie dla problematyki niniejszego przewodnika. Zgodnie z nim bowiem, **procedura prawnego ustalenia płci powinna cechować się możliwie szeroką elastycznością, w sposób minimalny ingerować w życie prywatne oraz stawiać jak najmniej wymogów uzależniających prawne uzgodnienie płci od udowodnienia przejścia innych elementów tranzycji.** Międzynarodowy standard postępowania w takich sprawach pozostaje zbieżny z powyższymi zasadami. Zwłaszcza orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przejrzyście obrazuje, jak rozpatrując indywidualne przypadki skarżących z różnych państw członkowskich Rady Europy, Trybunał stopniowo poszerzał ochronę prawa do życia prywatnego osób transpłciowych, zawężając jednocześnie margines swobodnego uznania państw.

Rozwój jurysprudencji sądów polskich, omówiony w kolejnym rozdziale, również pozwala żywić nadzieję, że praktyka postępowania w sprawach o ustalenie płci ma szansę zbliżyć się do tak zdefiniowanych wzorców.

¹¹ Osoby transpłciowe, które z różnych przyczyn nie decydują się na wytoczenie powództwa o ustalenie płci (lub muszą oczekiwać zbyt długo na jego rozstrzygnięcie) składają niekiedy wnioski o zmianę imienia w trybie administracyjnym – na podstawie ustawy z dnia 17 października 2008 r. o zmienia imienia i nazwiska (Dz.U. z 2020 r. poz. 707, t.j.). Zgodnie z jej art. 4, zmiany imienia lub nazwiska można dokonać wyłącznie z ważnych powodów, m.in. na imię lub nazwisko używane. Praktyka organów administracji w tego typu sprawach jest niejednolita. Co do zasady, umożliwia się osobom transpłciowym zmianę imienia na imię neutralne płciowo, bez przedstawienia wyroku o ustaleniu płci. RPO znane są jednak decyzje kierowników USC, którzy zgadzali się na zmianę imienia na imię wskazujące płeć, z którą wnioskodawca się identyfikuje, inną niż ta oznaczona w akcie urodzenia oraz decyzje przeciwnie, odmawiające takiej zmiany.

Rozdział 1 – Międzynarodowy standard procedury uzgodnienia płci

Źródła prawa międzynarodowego kształtujące standard procedury uzgodnienia płci

Traktaty międzynarodowe nie definiują ochrony prawnej osób transpłciowych wprost w sposób szczególny. Jednak zarówno instrumenty praw człowieka systemu Organizacji Narodów Zjednoczonych, jak i europejskich systemów Rady Europy i Unii Europejskiej, gwarantują zawarte w nich prawa każdemu, zakazując przy tym dyskryminacji ze względu na jakąkolwiek przyczynę, a więc także ze względu na tożsamość płciową¹². Zalecenia, rekomendacje i inne instrumenty tzw. **prawa miękkiego** powstające w ramach działalności komitetów, komisarzy i organów traktatowych, dostarczają natomiast takiej interpretacji przepisów, która pozwala spojrzeć na **prawa człowieka osób transpłciowych jako na wyodrębnioną kategorię**¹³. Choć w praktyce jest ona w większości przypadków rozpatrywana łącznie z prawami osób nieheteronormatywnych (jako prawa osób LGBTI – lesbijek, gejów, osób biseksualnych, transpłciowych i interpłciowych), wiele zagadnień i problemów prawnych, w tym problematyka uzgodnienia płci pozostaje bez związku z orientacją seksualną.

Zgodnie z **Zaleceniem CM/Rec (2010)5 Komitetu Ministrów Rady Europy** z 31 marca 2010 r.¹⁴, będącym do dziś instrumentem, który w europejskim systemie

¹² Zob. omówienie źródeł międzynarodowych praw człowieka w kontekście ochrony przed dyskryminacją ze względu na tożsamość płciową w: „Tożsamość płciowa a prawa człowieka. Dokument tematyczny autorstwa Thomasa Hammarberga, Komisarza Praw Człowieka Rady Europy”; publikacja projektu „Transrespect versus Transphobia Worldwide” (TvT), tom 3, 2011, dostępny w polskiej wersji językowej na stronie: http://transfuza.org/download/publikacje/hberg_pol.pdf oraz w: Dominic McGoldrick, „The Development and Status of Sexual Orientation Discrimination under International Human Rights Law”, *Human Rights Law Review*, 2016, 16, str. 616-668.

¹³ Zob. m.in.: **w ramach systemu ONZ**: Komentarz Ogólny nr 31 Komitetu Praw Człowieka ONZ, „The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant” 29 March 2004, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13; Opinia Komitetu Praw Człowieka ONZ w sprawie Toonen p. Australii, zawiadomienie nr No. 488/1992; **w systemie Rady Europy**: Dokument tematyczny Komisarza Praw Człowieka Rady Europy, op.cit.; Zalecenie CM/Rec (2010)5 (zob. następny); w systemie Unii Europejskiej: Rezolucja Parlamentu Europejskiego z 4 lutego 2014 r. w sprawie unijnego planu przeciwdziałania homofobii i dyskryminacji ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową (2013/2183 (INI)).

¹⁴ Zalecenie CM/Rec (2010)5 Komitetu Ministrów dla Państw Członkowskich w zakresie środków zwalczania dyskryminacji opartej na orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej; przyjęte przez Komitet Ministrów

praw człowieka najpełniej odnosi się do ochrony praw osób LGBTI, wszystkie państwa członkowskie powinny przyjąć odpowiednie środki gwarantujące pełne prawne uznanie zmiany płci we wszystkich dziedzinach życia, w szczególności poprzez umożliwienie zmiany imienia, nazwiska i płci w oficjalnych dokumentach w sposób **szybki, przejrzysty i dostępny**. Państwa członkowskie powinny także zagwarantować, tam, gdzie jest to wskazane, odpowiednie uznanie lub wprowadzenie zmian w kluczowych dokumentach wydawanych przez podmioty niepaństwowe, takich jak dokumenty potwierdzające wykształcenie czy świadectwa pracy. Państwa powinny także regularnie poddawać przeglądowi przyjęte w prawie krajowym wymogi tym te dotyczące zmian natury fizycznej, stawiane w toku prawnego uznania uzgodnienia płci, w celu zlikwidowania tych, które mają charakter nadmiernie dotkliwy¹⁵.

Powyższe rekomendacje wskazują na kluczowe kwestie i stanowią **meritum międzynarodowego standardu**, który powinny realizować krajowe procedury uzgodnienia płci. Zalecenia Komitetu Ministrów, mimo ich doniosłości i niewątpliwego wpływu na doktrynę, nie mają jednak dla państw członkowskich charakteru prawnie wiążącego. Z tego względu **szczególne znaczenie** w kontekście kształtowania ochrony prawa osób transpłciowych do uzgodnienia płci **przypisuje się orzecznictwu Europejskiego Trybunału Praw Człowieka** (dalej jako: „ETPCz” lub „Trybunał”). Od lat 90. XX wieku Trybunał stopniowo rozwijał standard ochrony gwarantowanej przez art. 8 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka¹⁶, zgodnie z generalną zasadą postrzegania Konwencji jako „żywego instrumentu”, który należy interpretować przez pryzmat zmian społecznych, tak aby zawarte w nim prawa nie stały się iluzorycznymi¹⁷. Dalsza część niniejszego rozdziału odnosi się kolejno do poszczególnych elementów aktualnego międzynarodowego standardu, który realizować powinny krajowe procedury uzgodnienia płci, ze wskazaniem orzeczeń stanowiących ich podstawę.

Międzynarodowy standard procedury uzgodnienia płci w orzecznictwie ETPCz

Pozytywny obowiązek państw do prawnego uznania uzgodnienia płci

Kwestią prawnego uznania tożsamości płciowej osoby transpłciowej i umożliwienia dokonania zmiany oznaczenia płci w akcie urodzenia i dokumentach tożsamości Europejski Trybunał Praw Człowieka zajmował się po raz

dnia 31 marca 2010 r. na 1081 posiedzeniu Zastępców Ministrów, dostępne w wersji elektronicznej na stronie: <https://www.coe.int/en/web/sogi/rec-2010-5>; dalej jako: „Zalecenie CM/Rec (2010)5”.

¹⁵ Pkt. 20-22 Zalecenia CM/Rec (2010)5.

¹⁶ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r., Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284, dalej jako: „EKPCz” lub „Europejska Konwencja Praw Człowieka”).

¹⁷ Zob. Dominic McGoldrick, „The Development and Status...”, op.cit.

pierwszy w 1986 r. W sprawie *Rees przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*¹⁸ Trybunał nie dopatrywał się jednak naruszenia art. 8 Konwencji (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego), stwierdzając że w sytuacji, w której państwo umożliwiło skarżącemu przejście medycznego uzgodnienia płci, Konwencja nie zobowiązuje władz do wprowadzenia zmian w akcie urodzenia osoby transseksualnej, zwłaszcza jeśli – jak w przypadku Zjednoczonego Królestwa – byłoby to niezwykle trudne ze względu na formę organizacji rejestru urodzeń. Powyższe poglądy Trybunał powtórzył w 1990 r. w wyroku w sprawie *Cossey przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*¹⁹.

W roku 1992, w sprawie *B. przeciwko Francji*²⁰, Trybunał po raz pierwszy w historii orzekł naruszenie art. 8 Konwencji w sprawie dotyczącej osoby transpłciowej. Odejście od poprzedniej linii orzeczniczej uzasadniono różnicami pomiędzy okolicznościami sprawy dotyczącej Francji od wcześniej rozpatrywanych spraw obywateli brytyjskich. Podczas gdy w Zjednoczonym Królestwie dokonanie zmiany oznaczenia płci w akcie urodzenia było szczególnie utrudnione, francuski rejestr stanu cywilnego był elastyczny i umożliwiał swobodne wprowadzanie aktualizacji. Z tego względu Trybunał uznał, że odmawiając skarżącej zmiany oznaczenia płci w akcie urodzenia oraz w innych wskazujących na płeć dokumentach (dowodzie tożsamości, zaświadczeniach dotyczących ubezpieczeń społecznych, fakturach, czekach) władze publiczne naruszyły jej prawo do poszanowania życia prywatnego. Wskazał przy tym, że chociaż państwa mają szeroki margines uznania w kwestiach regulacji procedur uzgodnienia płci, w każdej indywidualnej sprawie należy odpowiednio wyważyć dobro jednostki z interesem publicznym, który ma podlegać ochronie. Mając na uwadze wszelkie aspekty sytuacji, w jakiej znajdowała się skarżąca, w tym dyskomfort i trudności życia codziennego wywoływane koniecznością posługiwania się dokumentami wskazującymi na płeć niezgodną z wyglądem zewnętrznym, Trybunał stwierdził, że Francja nie uzasadniła skutecznie, jakim celom takie ingerencje w prawa jednostki miały służyć i naruszyła tym samym art. 8 Konwencji.

W wyroku w sprawie *B. przeciwko Francji* nie zdefiniowano jeszcze, że prawne uznanie uzgodnienia płci stanowi pozytywny obowiązek państw będących stronami Konwencji – Trybunał utrzymał swoje wcześniej stanowisko o szerokim marginesie uznania władz krajowych. W konsekwencji, w kolejnej sprawie *Sheffield i Horsham przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*²¹, rozpatrywanej w 1998 r., ponownie nie stwierdzono naruszenia art. 8 EKPCz, w oparciu o pogląd, że konieczność ochrony integralności brytyjskiego rejestru stanu cywilnego uzasadnia ingerencję w życie prywatne skarżących, polegającą na uniemożliwieniu im zmiany oznaczenia płci

¹⁸ Wyrok z 17 października 1986 r., skarga nr 9532/81.

¹⁹ Wyrok z 27 września 1990 r., skarga nr 10843/84.

²⁰ Wyrok z 25 marca 1992 r., skarga nr 13343/87.

²¹ Wyrok z 30 lipca 1998 r., skarga nr 22985/93 i nr 23390/94.

w aktach urodzenia. Trybunał podkreślił jednak, że sytuacja prawna osób transpłciowych musi być stale obserwowana przez państwa-strony ze względu na zmiany społeczne i wzrost świadomości na temat problemów, z którymi osoby transpłciowe się mierzą.

W 2002 r., w sprawie *Goodwin przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*²², Wielka Izba Trybunału orzekła, że na gruncie art. 8 EKPCz państwa-strony mają pozytywny obowiązek prawnego uznania uzgodnienia płci przez osobę transseksualną.

W wyroku wskazano, że wyważenie pomiędzy koniecznością ochrony dobra jednostki a interesem publicznym wyraźnie wskazuje na wyższość tego pierwszego. Zmianę swojego wcześniejszego stanowiska Trybunał uzasadnił zdecydowanym wzrostem społecznej akceptacji dla osób transpłciowych i przechodzonych przez nie procedur uzgodnienia płci. Zauważając, że już we wcześniejszym orzecznictwie podkreślano konieczność monitorowania, czy środki prawne w tym zakresie zapewniają ochronę praw osób transpłciowych, Trybunał podkreślił, że Konwencja musi być interpretowana tak, aby zawarte w niej prawa były efektywne w praktyce, a nie teoretyczne i iluzoryczne. W związku z tym uznał, że **w XXI wieku prawo osoby transpłciowej do życia w zgodzie z własną tożsamością, do rozwoju osobistego oraz pełnego fizycznego i psychicznego bezpieczeństwa na równi z innymi osobami, nie może być już dłużej uznawane za kontrowersyjne**. W konsekwencji stwierdzono naruszenie art. 8 EKPCz i po raz pierwszy zobowiązano Wielką Brytanię do przyjęcia przepisów umożliwiających prawne uzgodnienie płci.

Tak określona linia orzecznicza jest kontynuowana przez Trybunał. W kolejnych wyrokach – m.in. *I. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*²³, *Grant przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*²⁴ – ugruntowano pogląd o obowiązku państw-stron Konwencji na gruncie art. 8 do udostępnienia wybranej formy prawnego uznania uzgodnienia płci, co można uznać za **fundament międzynarodowego standardu w tym obszarze**.

Rozwój orzecznictwa przyczynił się przy tym do zawężenia marginesu swobodnej oceny państw w odniesieniu do kształtu i skutków przyjmowanych procedur, a tym samym do rozszerzania zakresu ochrony. Na przykład w niedawnym wyroku w sprawie *X przeciwko Byłej Jugosławińskiej Republice Macedonii*²⁵, Trybunał orzekł naruszenie art. 8, mimo że państwo twierdziło, że zmiana oznaczenia płci w akcie urodzenia jest możliwa na podstawie obowiązujących przepisów krajowych. W ocenie Trybunału procedura ta nie była jednak efektywna i łatwo dostępna,

²² Wyrok z 11 lipca 2002 r., skarga nr 28957/95.

²³ Wyrok z 11 lipca 2002 r., skarga nr 25680/94.

²⁴ Wyrok z 23 maja 2006 r., skarga nr 32570/03.

²⁵ Wyrok z 17 kwietnia 2019 r., skarga nr 29683/16.

a ponadto w jej toku postawiono skarżącemu wymóg przejścia zabiegów pozabwiających zdolności płodzenia, co, zgodnie z omówionym poniżej orzecznictwem, należy uznać za naruszenie art. 8 Konwencji.

Tranzycja prawna a tranzycja medyczna – obowiązek państw do zapewnienia dostępu do zabiegów oraz zakaz stawiania wymogów ich przeprowadzenia

W toku rozpatrywania spraw dotyczących ochrony prawa do poszanowania życia prywatnego osób transpłciowych Trybunał kilkakrotnie wypowiedział się na temat sytuacji pozostających na styku tranzycji prawnej i medycznej, definiując tym samym pewne aspekty relację pomiędzy jednym a drugim procesem.

W sprawie *L. przeciwko Litwie*²⁶ orzeczono naruszenie art. 8 EKPCz ze względu na brak przepisów umożliwiających przejście zabiegów medycznych pełnego uzgodnienia płci, bez których niemożliwe było też uzyskanie zmiany oznaczenia płci we wszystkich dokumentach. Trybunał wziął pod uwagę zwłaszcza trudności, z którymi ze względu na konieczność posługiwania się dokumentami wskazującymi na płeć metrykalną skarżący musiał mierzyć się w życiu codziennym, przy okazji podróży zagranicznych, czy w ramach prób zdobycia zatrudnienia. W konsekwencji stwierdzono, że istniejąca na Litwie luka prawna stawiała osobę transpłciową w sytuacji stresującej niepewności w zakresie życia prywatnego oraz uznania jej tożsamości. Z tych przyczyn, z uwagi na niewyważenie w sposób odpowiedni pomiędzy interesem publicznym a interesem pacjenta, Trybunał stwierdził naruszenie Konwencji.

Podczas gdy zgodnie z powyższym wyrokiem **za obowiązek władz publicznych należy uznać umożliwienie osobom transpłciowym dostępu do zabiegów medycznych niezbędnych w procesie tranzycji**, w innych wyrokach Trybunał sformułował też wyraźny **zakaz uzależniania prawnego uznania uzgodnienia płci od potwierdzenia przejścia sterylizacji**.

W sprawach *Y.Y. przeciwko Turcji*²⁷ oraz *A.P. Garçon & Nicot przeciwko Francji*²⁸, zauważono, że uwarunkowanie uznania tożsamości płciowej osoby transpłciowej od poddania się operacji czy sterylizacji wbrew jej woli skutkuje tym, że skorzystanie z prawa do poszanowania życia prywatnego (art. 8) jest uzależnione od rezygnacji z pełnego skorzystania z poszanowania prawa do fizycznej integralności, zabezpieczonej również art. 3 Konwencji. Wymogu przejścia przez osobę transpłciową zabiegów medycznych nie można więc uzasadnić interesem publicznym, a uzależnienie prawnego uznania uzgodnienia płci od takich zabiegów stanowi bezprawną ingerencję w życie prywatne i narusza art. 8 Konwencji.

²⁶ Wyrok z 11 września 2007 r., skarga nr 27527/03.

²⁷ Wyrok z 10 marca 2015 r., skarga nr 14793/08.

²⁸ Wyrok z 6 kwietnia 2017 r., skargi nr 79885/12, 52471/13 oraz 52596/13.

Ponadto w wyroku w sprawie *Van Kück przeciwko Niemcom*²⁹ Trybunał stwierdził, że naruszeniem art. 8 Konwencji było stawianie – w toku procesu o zwrot od ubezpieczyciela kosztów poniesionych na procedurę medycznego uzgodnienia płci – wymogu udowodnienia medycznej konieczności przeprowadzonych zabiegów. W wyroku podkreślono, że tożsamość płciowa to jeden z najbardziej intymnych elementów objętych ochroną prawa do życia prywatnego, a wśród obowiązków pozytywnych państw na gruncie tego prawa jest także zapobieganie jego naruszeniom przez podmioty prywatne (w tym przypadku, prywatnego ubezpieczyciela). Państwo nie dopełniło więc tych obowiązków dopuszczając do sytuacji, w której skarżąca została zmuszona do udowodnienia medycznej konieczności przejścia zabiegów uzgodnienia płci – jej prawo indywidualne powinno być zostać uwzględnione ponad interesem ubezpieczyciela.

W sprawie kosztów procedur medycznych ponoszonych przez osoby transpłciowe skierowano też do Trybunału skargę w sprawie *D.Ç. przeciwko Turcji*³⁰. Niestety Trybunał nie wypowiedział się w tej kwestii merytorycznie, gdyż skarga została odrzucona ze względów formalnych (niewyczerpanie dostępnych środków krajowych).

Wymóg odpowiedniej szybkości procedury

Ze wskazanych powyżej Zaleceń Komitetu Ministrów Rady Europy CM/Rec (2010)5 wynika, że jedną z podstawowych wartości, którą powinny cechować się krajowe procedury prawnego uzgodnienia płci jest ich szybkość. Jest to związane z założeniem celu minimalizacji inwazyjności tych procedur, które z perspektywy praw człowieka powinny jak najsprawniej umożliwić osobom transpłciowym pełną ochronę ich życia prywatnego.

Do tej kwestii odnosił się również ETPCz w swym orzecznictwie. W sprawie *Schlumpf przeciwko Szwajcarii*³¹ rozpatrywał skargę dotyczącą szwajcarskiej praktyki orzeczniczej, zgodnie z którą ubezpieczyciel prywatny zwracał koszty poniesione przez ubezpieczonego na proces medycznego uzgodnienia płci tylko jeśli ostateczna operacja uzgadniająca płeć była poprzedzona 2-letnim okresem obserwacji. Trybunał stwierdził, że odmowa zwrotu kosztów z ubezpieczenia naruszyła art. 8 Konwencji, gdyż ze względu na wiek skarżącej (67 lat) jej sprawa powinna być zostać potraktowana jako wyjątek. **Konieczność ochrony życia prywatnego**, w tym jego najbardziej intymnego aspektu jakim jest tożsamość płciowa, **stoi w sprzeczności z mechanicznie stosowanym wymogiem 2-letniego okresu obserwacji**.

Również we wspomnianej już sprawie *L. przeciwko Litwie*, orzekając naruszenie art. 8 poprzez uniemożliwienie osobie transpłciowej dostępu do zabiegów medycznych, a w konsekwencji także do prawnego uzgodnienia płci, Trybunał podkreślił,

²⁹ Wyrok z 12 czerwca 2003 r., skarga nr 35968/97.

³⁰ Wyrok z 7 lutego 2017 r., skarga nr 10684/13.

³¹ Wyrok z 8 stycznia 2009 r., skarga nr 29002/06.

że pewne opóźnienia ze strony państwa w zagwarantowaniu ochrony praw osób transpłciowych mogły być uzasadnione ograniczeniami budżetowymi służby zdrowia, ale nie opóźnienia tak duże jak okres 4 lat. Z kolei w sprawie *S.V. przeciwko Włochom*³² Trybunał stwierdził, że **okres 2 lat**, w czasie których skarżąca czekała na orzeczenie o uzgodnieniu płci i była zmuszona funkcjonować w rozbieżności pomiędzy płcią odczuwaną a płcią metrykalną, **to okres bardzo długi, naruszający jej prawo do życia prywatnego**.

Umożliwienie zmiany wszelkich dokumentów oraz zmiany imienia nawet bez uzyskania orzeczenia o uzgodnieniu płci

Już w pierwszym wyroku stwierdzającym naruszenie w stosunku do osoby transpłciowej art. 8 Konwencji, w omówionej już sprawie *B. przeciwko Francji*, Trybunał dostrzegł, że **prawne uzgodnienie płci nie może ograniczać się wyłącznie do sprostowania aktu urodzenia**. Uznanie tożsamości osoby transpłciowej wiąże się też z obowiązkiem wydania nowych dokumentów urzędowych, wśród których można wymienić: dokumenty tożsamości, prawa jazdy, paszporty, karty i numery ubezpieczenia społecznego, rejestry wyborców i rejestry podatkowe. Istotne znaczenie ma przy tym wykładnia i stosowanie Konwencji w sposób, który czyni jej prawa praktycznymi i efektywnymi, a nie teoretycznymi i iluzorycznymi. Dla pełnej ochrony życia prywatnego, w tym tożsamości osób transpłciowych,

nikt nie może być zmuszony do posługiwania się dokumentami, które wskazują na inną płeć niż wygląd zewnętrzny, gdyż prowadzi to do znaczącego dyskomfortu.

Warto zwrócić także uwagę na niedawny, przywołany już wyrok w sprawie *S.V. przeciwko Włochom*, w którym Trybunał uznał, że **naruszeniem art. 8 EKPCz było uniemożliwienie skarżącej zmiany imienia przed uzyskaniem ostatecznego orzeczenia o uzgodnieniu płci**. W wyroku wskazano, że państwo nie wypełniło swojego obowiązku pozytywnego, gdyż w obliczu trwającego ponad 2 lata postępowania sądowego w sprawie uzgodnienia płci, nie mogąc jednocześnie zmienić imienia w trybie administracyjnym, skarżąca znalazła się w bardzo niekomfortowej sytuacji, wywołującej u niej poczucie poniżenia i niepokoju.

Nad kwestią zakresu zobowiązania państwa do zmiany wszystkich dokumentów osoby, która uzgodniła płeć prawnie, Trybunał pochylił się także rozpatrując sprawę *Y. przeciwko Polsce*, zakomunikowaną polskiemu rządowi 10 września 2019 r.³³. Skarżący zarzuca w niej, że mimo uzyskania przez niego sądowego orzeczenia o ustaleniu płci męskiej jego akt urodzenia nie został zmieniony, a jedynie

³² Wyrok z 11 października 2018 r., skarga nr 55216/08.

³³ Skarga nr 74131/14.

dokonano w nim wzmianki – w sytuacjach, w których konieczne jest przedstawienie pełnego odpisu aktu urodzenia, jego płeć żeńska przypisana przy urodzeniu wciąż jest w nim uwidocznioma. W skardze wskazano też, że obecny stan prawny w Polsce stanowi dyskryminację osób transpłciowych, ponieważ pełna zmiana aktu urodzenia jest możliwa w innych okolicznościach, tj. w sytuacji pełnego przy sposobienia.

Procedura uzgodnienia płci a prawo do małżeństwa

Obok zarzutu naruszenia art. 8 EKPCz (prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego) w części spraw dotyczących uzgodnienia płci Trybunał rozpatrywał także zarzut naruszenia **prawa do małżeństwa, gwarantowanego przez art. 12 Konwencji**. Przez lata Trybunał niezmiennie stał i stoi na stanowisku, że **państwa-strony cieszą się szerokim marginesem swobodnego uznania w kontekście realizacji prawa do małżeństwa**. Wyroki w poszczególnych sprawach w znacznym stopniu zależą więc od przepisów prawnych określających w danym państwie zasady zawierania małżeństwa. Linia orzecznicza Trybunału w sprawach dotyczących prawa do małżeństwa osób transpłciowych odzwierciedla więc zmiany prawne w państwach członkowskich – od stopniowego wprowadzania instytucji związków partnerskich dostępnych dla osób tej samej płci, po coraz powszechniejsze uznawanie równości małżeńskiej, bez względu na orientację seksualną³⁴.

W pierwszej rozpatrywanej przez Trybunał skardze dotyczącej sytuacji prawnej osoby transpłciowej – sprawie **Rees przeciwko Zjednoczonemu Królestwu** – w wyroku z 1986 r. nie stwierdzono naruszenia art. 12 Konwencji przez odmowę zawarcia przez osobę transpłciową małżeństwa z osobą płci przeciwnej do jej płci odczuwanej. Ponieważ w tym samym wyroku Trybunał nie dopatrył się też naruszenia art. 8 Konwencji, uznając, że państwo nie ma obowiązku prawnego uznania uzgodnienia płci, stanął wyraźnie na stanowisku prymatu i niezmienności płci wskazanej przy urodzeniu. W konsekwencji podkreślił, że małżeństwo, będące wówczas na gruncie prawa brytyjskiego wyłącznie związkiem kobiety i mężczyzny, nie jest możliwe.

Z kolei w sprawie **Goodwin przeciwko Zjednoczonemu Królestwu**, Trybunał orzekł po raz pierwszy naruszenie prawa do małżeństwa osoby transpłciowej, której odmówiono możliwości zawarcia go z osobą płci przeciwnej do płci odczuwanej. Stwierdzając, że poza marginesem uznania państw pozostaje całkowite zamknięcie instytucji małżeństwa dla osób transpłciowych, Trybunał podkreślił jednocześnie, że w zakresie ich kompetencji jest określenie reguł dotyczących zawierania małżeństwa przez osoby, które uzgodniły płeć. Tym samym w wyroku w sprawie Goodwin sformułowano ugruntowany późniejszym orzecznictwem standard, zgodnie z którym

³⁴ Obecnie 16 z 47 państw członkowskich Rady Europy dopuszcza małżeństwa tej samej płci. Zobacz statystyki organizacji ILGA Europe dostępne na stronie: <https://www.rainbow-europe.org/>.

osoby transpłciowe mają prawo do zawarcia małżeństwa z osobami o płci przeciwnej do ich nowo przypisanej płci, a niezgodne z Konwencją jest uwzględnianie przy decyzji o możliwości wstąpienia w związek małżeński płci przypisanej przy urodzeniu...

Warto zwrócić uwagę, że wskazana na wstępie **różnorodność okoliczności w jakich może znajdować się osoba przechodząca uzgodnienie płci** znajduje też odzwierciedlenie w kontekście prawa do małżeństwa. W przywołanych powyżej sprawach Trybunał rozpatrywał sytuację osób, które po przejściu tranzycji społecznej i medycznej, mimo niemożności uzgodnienia płci prawnej, chciały zawrzeć związek małżeński z osobą płci przeciwnej do płci przez nie odczuwanej. Okoliczności sprawy mogą być jednak odmienne. Przykładowo krajowy sąd włoski orzekał w 2013 r. w sprawie możliwości zawarcia małżeństwa przez osobę transpłciową, identyfikującą się z tą samą płcią co przyszły małżonek, ale pozostającą w świetle prawa płci przeciwnej. Sąd doszedł w tej sytuacji do wniosku, że tak długo aż osoba nie będzie dochodzić prawnego uzgodnienia płci może zawrzeć związek małżeński z osobą płci formalnie przeciwnej. Nie sposób bowiem ograniczyć w takiej sytuacji prawa do małżeństwa tylko z tego powodu, że jeden z małżonków społecznie funkcjonuje w roli tożsamej do płci drugiego z małżonków. Stanowiłoby to bowiem nieuzasadnioną ingerencję w ich życie prywatne³⁵.

Wreszcie, należy zwrócić uwagę na rozpatrywane przez Trybunał sprawy, w których transpłciowi skarżący nie zarzucali władzom ograniczenia ich prawa do zawarcia małżeństwa, ale naruszenie ich prawa do życia prywatnego i rodzinnego poprzez postawienie w toku procedury uzgodnienia płci wymogu rozvodu.

W sprawach *Parry przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*³⁶ oraz *R. i F. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*³⁷ skargi wskazujące na takie okoliczności zostały odrzucone jako niedopuszczalne. Trybunał uznał, że stawianie osobie transpłciowej wymogu rozvodu w toku procedury uzgodnienia płci, w sytuacji, w której dane państwo nie uznaje małżeństw jednopłciowych – tak jak wówczas Wielka Brytania – nie jest niezgodne z Konwencją.

Podobną skargę Trybunał rozpatrywał ponownie w 2014 r. w sprawie *Hämäläinen przeciwko Finlandii*³⁸. Skarżąca podniosła, że wymóg rozvodu lub zmiany małżeństwa na jednopłciowy związek partnerski postawiony jej przez państwo w toku procedury uzgodnienia płci narusza jej prawo do poszanowania życia prywatnego

³⁵ Decyzja z 9 lutego 2013 r. Tribunale di Reggio Emilia, Włochy; cytowany w: „Protection against discrimination on grounds of sexual orientation, gender identity and sex characteristics in the EU. Comparative legal analysis”, European Union Agency for Fundamental Rights, 2015, str. 18.

³⁶ Decyzja dot. dopuszczalności z 28 listopada 2006 r., skarga nr 42971/05.

³⁷ Decyzja dot. dopuszczalności z 28 listopada 2006 r., skarga nr 35748/05.

³⁸ Wyrok z 16 lipca 2014 r., skarga nr 37359/09.

i rodzinnego. Trybunał nie stwierdził naruszenia art. 8 Konwencji, dochodząc do wniosku, że związki partnerskie tylko nieznacznie różnią się od małżeństwa, a zatem konieczność zmiany jednej instytucji na drugą nie wpłynie znacząco na życie rodzinne skarżącej. Skoro więc Finlandia zapewniła skarżącej możliwość pozostania w związku partnerskim, nie naruszyła jej praw uniemożliwiając pozostanie w małżeństwie. Nie można bowiem oczekiwać od państwa, że instytucjonalizacja związków jednopłciowych przybierze formę małżeństwa.

W kontekście prawa do małżeństwa osób transpłciowych oraz ochrony życia rodzinnego ukształtowanego przed tranzycją warto zwrócić uwagę także na dwa **wyroki Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej**, dotyczące spraw stanowiących skutki stawiania osobom transpłciowym wymogu rozvodu przed prawnym uzgodnieniem płci.

W sprawie **C-451/16**³⁹ TSUE rozpatrywał sytuację transpłciowej kobiety, która mimo przejścia tranzycji medycznej i społecznej nie uzyskała ostatecznego orzeczenia o prawnym uzgodnieniu płci, gdyż chciała uniknąć konieczności rozvodu ze swoją żoną. W momencie, w którym osiągnęła wiek emerytalny określony dla kobiet, odmówiono jej świadczenia. TSUE uznał, że na potrzeby rozpatrywania warunków przyznawania emerytury państwowej, unijne przepisy dotyczące równego traktowania należy rozumieć w ten sposób, że **nie zezwalają na różne traktowanie osób, które przeszły uzgodnienie płci i nie spełniają warunku niepozostawania w małżeństwie oraz osób, które ten warunek spełniają**⁴⁰. Z kolei w sprawie C-117/01⁴¹ za niezgodną z prawem unijnym dyskryminację ze względu na płeć TSUE uznał też nieprzyznanie renty rodzinnej transpłciowej partnerce zmarłej kobiety – świadczenia zgodnie z brytyjskim prawem wypłacanego tylko pozostałemu przy życiu małżonkowi lub małżonce, podczas gdy kobiety nie mogły zawrzeć związku małżeńskiego ze względu na transpłciowość jednej z nich.

³⁹ MB przeciwko Secretary of State for Work and Pensions, wyrok TSUE z dnia 26 czerwca 2018 r.

⁴⁰ W podobnej sprawie, chociaż nie związanej z kwestią pozostawania osoby transpłciowej w małżeństwie, TSUE wypowiedział się już w 2006 r. W wyroku z dnia 27 kwietnia 2006 r. w sprawie Richards przeciwko Secretary of State for Work and Pensions (C-423/04) TSUE stwierdził, że odmowa przyznania osobie transpłciowej, która uzgodniła płeć z męską na żeńską bez zmiany w rejestrze urodzeń przynależności do płci – z racji niedopuszczalności dokonania wówczas takiej zmiany – prawa do emerytury w wieku właściwym dla kobiet, nie może być uznane za działanie zgodne z dyrektywą Rady 79/7/WE.

⁴¹ K.B. przeciwko National Health Service Pensions Agency, wyrok TSUE z 7 stycznia 2004 r.

Realizacja standardu międzynarodowego – zarys praktyki państw europejskich

Mimo wypracowania przez Europejski Trybunał Praw Człowieka i Radę Europy powyższego standardu w zakresie uzgodnienia płci, dostępność odpowiednich procedur pozostaje wyzwaniem w wielu państwach członkowskich Rady Europy i Unii Europejskiej, co pod wieloma względami wpływa na sytuację osób transpłciowych i ingeruje w ich prawa człowieka. **Przepisy wprost regulujące procedurę uzgodnienia płci obowiązują obecnie w 30 państwach europejskich.** Jednak w ocenie międzynarodowej organizacji działającej na rzecz praw osób transpłciowych Transgender Europe (TGEU), tylko w pięciu z nich przepisy pozostają w pełni zgodne z przedstawionym powyżej standardem międzynarodowym, tj. nie wymagają rozvodu, przejścia zabiegów medycznych i opierają się na prawie do samostanowienia o własnej tożsamości⁴².

Wszecustronną analizę przepisów i praktyki państw członkowskich Unii Europejskiej w odniesieniu do uznawania uzgodnienia płci przeprowadziła w 2015 r. Agencja Praw Podstawowych⁴³. Sformułowane na jej podstawie wnioski wskazują na **obiecującą tendencję do upraszczania i standaryzowania obowiązujących procedur. Wyzwaniami pozostają** kwestie dostępności procesu uzgodnienia płci dla osób małoletnich, umożliwienia zmiany imienia i oznaczenia płci we wszystkich dokumentach oraz wymóg rozvodu, powszechnie stawiany przez państwa nieuznające małżeństw osób tej samej płci. Niepokoją również dane, że w momencie prowadzenia badań, w 12 państwach członkowskich UE prawne uzgodnienie płci było wciąż uzależnione od przejścia zabiegów medycznych, w tym sterylizacji – mimo że wymóg ten został jednoznacznie uznany przez Europejski Trybunał Praw Człowieka za naruszający EKPCz.

W 2018 r. raport na temat sytuacji praw człowieka osób transpłciowych został też przygotowany na zlecenie Komisji Europejskiej⁴⁴. Chociaż zasygnalizowane w nim problemy dotyczące procedur uzgodnienia płci są zbliżone do tych naświetlonych przez Agencję Praw Podstawowych, zauważalny jest również **postęp w zakresie zwiększania dostępności tranzycji prawnej.** W momencie sporządzania raportu 7 państw Unii Europejskiej i EFTA w pełni realizowało założenie samostanowienia

⁴² Zob. analiza dostępna na stronie internetowej: <https://tgeu.org/issues/legal-gender-recognition/>

⁴³ „Protection against discrimination on grounds of sexual orientation, gender identity and sex characteristics in the EU. Comparative legal analysis”, European Union Agency for Fundamental Rights, 2015, str. 18-24, dostęp elektroniczny: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/protection_against_discrimination_legal_update_2015.pdf

⁴⁴ Zob. Marjolein van den Brink i Peter Dunne, „Trans and intersex equality rights in Europe – a comparative analysis”, Luxembourg 2018, dostęp elektroniczny: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/trans_and_intersex_equality_rights.pdf

o tożsamości płciowej, wymagając do prawnego uznania uzgodnienia płci tylko oświadczenia woli⁴⁵.

Podsumowanie

Polska jako państwo członkowskie Rady Europy, a zatem także państwo-strona Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, będącej ratyfikowaną umową międzynarodową, jest zobowiązana przestrzegać praw zagwarantowanych w Konwencji, zgodnie z ich wykładnią wynikającą z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Jak wskazuje w opinii prawnej sporządzonej dla Ministerstwa Spraw Zagranicznych prof. Lech Garlicki⁴⁶, podstawowe znaczenie ma tu postanowienie Sądu Najwyższego z 11 stycznia 1995 r. (sygn. akt III ARN 75/95), w którym uznano, że **od momentu wstąpienia Polski do Rady Europy, orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka może i powinno być uwzględniane przy interpretacji przepisów prawa polskiego**. Analogiczne stanowisko zajmowano w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, który – przy wielu okazjach – wskazywał istnienie obowiązku wzięcia pod uwagę standardów sformułowanych przez Europejski Trybunał Praw Człowieka⁴⁷.

W konsekwencji należy stwierdzić, że przedstawione powyżej zalecenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka odnośnie do ochrony praw osób transpłciowych, zwłaszcza prawa do życia prywatnego, powinny być w Polsce realizowane. Niewątpliwie byłoby to w pełni możliwe jedynie poprzez przyjęcie odpowiednich rozwiązań legislacyjnych.

Zanim to nastąpi należy dołożyć wszelkich starań, by procesy o ustalenie płci, prowadzone na podstawie art. 189 kodeksu postępowania cywilnego, realizowały międzynarodowy standard praw człowieka możliwie najpełniej. W tym kontekście należy zwrócić uwagę zwłaszcza na poniższe zalecenia wynikające z orzecznictwa ETPCz, **których realizacja wydaje się możliwa w ramach odpowiednio prowadzonego postępowania cywilnego o ustalenie płci**⁴⁸:

- Procedura powinna być szybka, przejrzysta, dostępna oraz w jak najmniejszym stopniu ingerować w życie prywatne osoby, której dotyczy. Okres 2 lat oczekiwania na orzeczenie o prawnym uzgodnieniu płci Trybunał uznał za nieuzasadnioną ingerencję w prawo do życia prywatnego.

⁴⁵ Państwa te to Belgia, Dania, Malta, Luksemburg, Irlandia, Norwegia i Portugalia.

⁴⁶ Lech Garlicki, *Rola sędziego krajowego w procesie wykonywania orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] „Dysfunkcje polskiego prawa – jak poprawić system środków prawnych w Polsce?”, Warszawa 2016.

⁴⁷ zob. wyrok TK z 12 maja 2011 r., sygn. akt P 38/08; wyrok TK z 20 listopada 2012 r., sygn. akt SK 3/12.

⁴⁸ Praktyczne wskazówki jak realizować poniższe zalecenia zostały przedstawione w rozdziale 3.

- Prawne uznanie uzgodnienia płci nie może być uzależnione od przejścia przez osobę transpłciową operacji sterylizacyjnych lub jakichkolwiek innych zabiegów medycznych wpływających na integralność fizyczną.
- Znaczącą okolicznością, która powinna być zawsze brana pod uwagę, jest stopień dyskomfortu i trudności życia codziennego, z którymi musi mierzyć się osoba, której sprawa dotyczy. Im trudniejsza sytuacja indywidualna, tym szybciej ochrona praw człowieka powinna być zapewniona przez prawne uzgodnienie płci.

Z kolei spośród omówionych elementów standardu międzynarodowego, których realizacja wymaga zmian legislacyjnych, należy wymienić:

- Umożliwienie zmiany imienia, nazwiska i płci we wszystkich dokumentach, również tych wydawanych przez podmioty niepaństwowe (np. w świadectwach pracy).
- Udostępnienie procedury administracyjnej zmiany imienia i nazwiska osobom, które nie uzyskały sądowego orzeczenia o ustaleniu płci.
- Zniesienie wymogu niepozostawania w związku małżeńskim przez osobę przechodzącą prawne uzgodnienie płci.

Rozdział 2 – Synteza orzecnictwa polskiego

Pierwsze próby rozwiązania problemu

Sądowa korekta płci nie jest nowym zagadnieniem w polskim orzecnictwie. Pierwsze próby rozwiązania zagadnienia sądowego uzgodnienia płci miały miejsce już w latach 60. XX w. *Orzeczeniem Sądu Wojewódzkiego dla m.st. Warszawy z dnia 24 września 1964 r. II Cr 515/64* sprostowano akt urodzenia na skutek wcześniejszej operacyjnej zmiany płci, posługując się analogią z art. 23 ust. 3 dawnego prawa o aktach stanu cywilnego, z zaznaczeniem tej zmiany ex nunc.

Powyższe orzeczenie miało jednak charakter jednostkowy. W 1978 r. doszło natomiast do pierwszej próby systemowego rozwiązania problemu. *W uchwale Sądu Najwyższego z 25 lutego 1978 r. (sygn. akt III CZP 100/77)* sąd uznał za dopuszczalną zmianę oznaczenia płci bez konieczności przeprowadzania operacji. W tym samym orzeczeniu sąd uznał, iż możliwe jest sprostowanie aktu urodzenia.

W kilku sprawach rozpoznanych przez sądy rejonowe w latach 1982-1987, dochodziło do prostowania, a nawet zmiany aktów urodzenia co do płci oraz – w związku z tym – brzmienia imienia i nazwiska.

W latach 80. i wczesnych latach 90. XX w. podjęto szereg prób rozwiązania problemu braku podstawy prawnej do orzekania o ustaleniu płci. Stosunkowo bogate piśmiennictwo z tamtego okresu⁴⁹ skupiało się na dwóch podstawowych zagadnieniach, jakimi były: odpowiedź na pytanie, **czy w świetle obowiązujących przepisów w ogóle dopuszczalne jest orzeczenie o płci osoby**, a w przypadku pozytywnej odpowiedzi na powyższe pytanie, **jak taka zmiana powinna zostać odwzorowana w aktach stanu cywilnego**. Pojawiły się również postulaty, aby zagadnienie

⁴⁹ Przykładowo: M. Filar, „Prawne i społeczne aspekty transseksualizmu”, PiP 1987, nr 7, s. 67; M. Filar, „Prawne i społeczne aspekty transseksualizmu” [w:] „Prawo a medycyna u progu XXI wieku”, pod red. M. Filara, Toruń 1987, s. 83; M. Filar, Glosa do uchwały SN z dnia 22 czerwca 1989 r., III CZP 37/89, PiP 1990, nr 10, s. 116–118.31. Z. Radwański, Glosa do uchwały SN z dnia 22 czerwca 1989 r., III CZP 37/89, OSP 1991 z. 2 poz. 35. J. Pisuliński, Glosa do uchwały SN z dnia 22 czerwca 1989 r. III CZP 37/89, PiP 1991, nr 6, s. 112–116. J. Ignatowicz, Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 22 września 1995 r., III CZP 118/95., OSP 1996, z. 4 poz. 78. M. Filar, Transseksualizm jako problem prawny, PS 1996, nr 1, s. 74.

uregulować systemowo albo poprzez uchwalenie odpowiednich regulacji lub zmian w kodeksie cywilnym, albo w prawie o aktach stanu cywilnego⁵⁰.

Określenie standardu – orzecznictwo lat 90. XX wieku

Lata 90. XX w. przyniosły odpowiedzi na powyższe pytania i ukształtowały orzecznictwo w przedmiocie korekty płci metrykalnej. Nie stało się tak jednak w wyniku uchwalenia odpowiednich przepisów, a w oparciu o orzecznictwo Sądu Najwyższego. Poniżej przedstawiamy syntetyczne podsumowanie dotychczasowej linii orzeczniczej oraz omawiamy najważniejsze i najciekawsze orzeczenia.

Sposób odzwierciedlenia uzgodnienia płci w akcie urodzenia

Po wspomnianym wyroku SN z 1978 r., który dopuszczał zmianę oznaczenia płci w akcie urodzenia, **w 1989 r. Sąd Najwyższy w składzie 7 sędziów podjął uchwałę i nadał jej moc zasady prawnej**. W odpowiedzi na pytanie Prokuratora Generalnego SN **w dniu 22 czerwca 1989 r. (sygn. akt III CZP 37/89)** uznał, że występowanie transseksualizmu nie daje podstawy do sprostowania oznaczenia płci w akcie urodzenia. Głównym argumentem SN stojącym za powyższą uchwałą były ówczesne przepisy o aktach stanu cywilnego, zgodnie z którymi możliwe było sprostowanie aktu cywilnego w razie błędnego lub nieściśłego jego zredagowania. SN uznał, że „sprostować jednak można tylko to, co było błędne od początku, tj. w dacie sporządzenia aktu (ex tunc); natomiast późniejsze zmiany poszczególnych elementów stanu cywilnego (ex nunc) zarejestrowane są z reguły w formie wzmianek dodatkowych, wyjątkowo zaś dopuszczalne jest ustalenie treści aktu stanu cywilnego, jeżeli akt unieważniony ma być zastąpiony nowym aktem, jak również sporządzenie nowego aktu urodzenia, przy jednoczesnym skreśleniu dotychczasowego, w razie orzeczenia przysposobienia (art. 32 pkt 1 i art. 49 ust. 1 a.s.c.). Prawo o aktach stanu cywilnego nie przewiduje w szczególności zmiany zapisu w akcie urodzenia dotyczącego płci. Poza tym aktem prawnym także żaden inny przepis nie przewiduje możliwości tzw. sądowej zmiany płci”.

Powyższa **uchwała stanowi standard orzeczniczy do dziś**. Po uzyskaniu orzeczenia sądu w sprawie swojej płci, na wniosek osoby transpłciowej kierownik urzędu stanu cywilnego nadaje nowy numer PESEL, wprowadza wzmiankę dodatkową

⁵⁰ Za wprowadzeniem nowych przepisów regulujących zagadnienie uzgodnienia płci opowiedzieli się m.in. M. Filar, Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 22 czerwca 1989 r., jw.; J. Pisuliński, Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 22 czerwca 1989 r., jw.; J. Leszczyński, Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 22 czerwca 1989 r., III CZP 37/89, Pal. 1992, nr 3-4, s. 100; M. Safjan, Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 22 marca 1991 r., III CRN 28/91, Ps 1993, nr 2, s. 90. Przeciwny wprowadzeniu odrębnych przepisów był A. Zielonacki, „Zmiana płci w świetle prawa polskiego”, RPEiS 1988, z. 2, s. 39 i n.

dotyczącą zmiany oznaczenia płci w oparciu o wyrok sądu, a następnie wydaje decyzję dotyczącą imienia i – w niektórych przypadkach – nazwiska osoby transpłciowej. To rozwiązanie, jakkolwiek niechętnie przyjmowane przez osoby transpłciowe, które wolałyby, aby sam fakt korekty płci nie był widoczny w ich dokumentach, jest przyjęte w praktyce.

Opisana praktyka może potencjalnie ulec zmianie w wyniku orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPCz). Polski obywatel oznaczony jako Y złożył do ETPCz skargę dotyczącą powyższej procedury i widoczności wzmianki o korekcie w akcie urodzenia, które w jego opinii stanowi naruszenie art. 8 Konwencji. Skarga o numerze 74131/14 została zakomunikowana polskiemu rządowi we wrześniu 2019 r. i obecnie czeka na rozpatrzenie⁵¹. Nawet gdyby ETPCz uznał, że Polska naruszyła art. 8 Konwencji przez stosowanie wzmianek w aktach urodzenia, wydaje się, że zmiana obecnej praktyki wymagałaby nowelizacji przepisów ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego⁵².

Na początku lat 90. XX w. w doktrynie żywa była dyskusja dotycząca tego, **na jakiej podstawie prawnej powinno odbywać się orzekanie o korekcie płci**, w szczególności czy postępowanie to powinno być postępowaniem przeprowadzonym na podstawie przepisów o aktach stanu cywilnego, czy na podstawie orzeczenia wydanego w wyniku powództwa o ustalenie na podstawie art. 189 KPC. Drugim kluczowym zagadnieniem było **pytanie o legitymację bierną uczestnika takiego postępowania**.

Poczucie przynależności do danej płci jako dobro osobiste – określenie podstawy powództwa

Kolejnym orzeczeniem, które ukształtowało linię orzeczniczą jest **postanowienie Sądu Najwyższego z 22 marca 1991 r. (sygn. akt III CRN 28/91)**. SN uznał w nim, że

poczucie przynależności do danej płci jest dobrem osobistym w rozumieniu art. 23 KC i można dochodzić jego ochrony w trybie procesowym.

Powyższe postanowienie wyjaśniło wątpliwości prawne związane z trybem, w jakim osoba transpłciowa musi dochodzić korekty aktu urodzenia, wskazując art. 189 KPC jako podstawę dla takiego powództwa. Cennym elementem postanowienia SN było wskazanie wprost, że poczucie przynależności do danej płci stanowi dobro osobiste podlegające ochronie. Równocześnie jednak orzeczenie to stało się podstawą do dalszych dyskusji dotyczących legitymacji biernej uczestnika/ów procesu. W postanowieniu SN uznał również, że uwzględnienie powództwa o ustalenie płci

⁵¹ Więcej o sprawie – zob. str. 16 niniejszej publikacji.

⁵² Dz.U. z 2020 r. poz. 463, t.j.

uzależnione jest od oceny przez sąd trwałości poczucia przynależności osoby transpłciowej do innej płci, co – w ocenie SN – wskazywało na wymóg podjęcia określonych interwencji medycznych, przede wszystkim podjęcia terapii hormonalnej i – w przypadku transmęzczyzn – poddania się mastektomii.

Legitymacja bierna rodziców powoda w procesie o ustalenie płci

Wątpliwości dotyczące legitymacji bierniej rozwiął SN *w uchwale z 22 września 1995 r. (sygn. akt III CZP 118/95)*, w której stwierdził, że **zmiana płci możliwa jest tylko na podstawie orzeczenia wydanego w procesie, w którym pozwanymi są rodzice strony powodowej**. W przypadku gdy rodzice nie żyją, pozwanym musi być kurator ustanowiony dla nieżyjących rodziców. SN potwierdził również, że niedopuszczalne jest sprostowanie aktu urodzenia, można jedynie dokonać na nim wzmianki.

Kwestia pozywania rodziców budzi wiele wątpliwości natury etycznej. W sytuacji, gdy rodzice wspierają dziecko, psychologiczny efekt bycia pozwanym powoduje, że uczestnictwo w procesie jest dla nich wyjątkowo trudne. Z kolei, gdy rodzice kwestionują transpłciowość dziecka, bardzo często udaje im się znacznie przeciągać proces. Kwestie praktyczne związane z uczestnictwem rodziców w procesie o uzgodnienie płci przedstawiamy w części III opracowania.

Uchwała z 1995 r. wywołuje również wątpliwości natury jurydycznej. **Większość sądów stoi na stanowisku, że jeżeli jedno z rodziców nie żyje, należy pozwać żyjącego rodzica i nie powstaje wtedy konieczność wyznaczania kuratora**⁵³. Wynika to z założenia, że cała konstrukcja pozywania rodziców jest sztuczna i wynika z braku odpowiednich regulacji. Jeśli jedno z rodziców żyje, to istnieje druga strona postępowania i nie ma potrzeby mnożenia podmiotów legitymowanych biernie. Zdarzają się jednak sytuacje, w których mimo tego sąd wzywa strony do wystąpienia o ustanowienie kuratora. Wpływa to oczywiście na przewlekłość postępowania, a nawet może skutkować jego umorzeniem, jeśli strona nie spełni wezwania.

Warto odnotować, że Rzecznik Praw Obywatelskich przystąpił do postępowania o ustalenie płci transpłciowej kobiety, które zostało umorzone nie wystąpiła ona do właściwego sądu o ustanowienie kuratora za jej zmarłego ojca, mimo że jej matka występowała po stronie pozwanej. *Postanowieniem z 29 czerwca 2020 r. (sygn. akt V Acz 248/20)* Sąd Apelacyjny w Warszawie, rozpatrując zażalenie w ww. sprawie z udziałem Rzecznika, uchylił postanowienie Sądu Okręgowego Warszawa-Praga w Warszawie o umorzeniu postępowania.

⁵³ Stanowisko to zostało jasno wyrażone w omówionym poniżej wyroku SN z 10 stycznia 2019 r. (sygn. akt II CSK 371/18), w którym jednoznacznie wskazano, że konieczność pozwania rodziców wynika jedynie ze struktury postępowania procesowego (w postępowaniu procesowym musi istnieć druga strona procesu) SN w wyroku z 2019 r. stwierdził wprost, że nawet rodzice nie mają interesu prawnego w ustaleniu płci swojego dorosłego dziecka.

Drugą wątpliwością, jaka pojawia się w praktyce orzeczniczej sądów, jest **kwestia liczby kuratorów dla nieżyjących rodziców**. W większości przypadków sądy wyznaczają jednego kuratora, jednak zdarzały się przypadki, gdy sąd okręgowy występował do sądu rejonowego z dwoma odrębnymi wnioskami o wyznaczenie osobnych kuratorów dla każdego z nieżyjących rodziców. Praktyka taka wydaje się nieuzasadniona i może prowadzić do nadmiernej przewlekłości postępowania i niepotrzebnego mnożenia jego kosztów.

Przytoczone trzy orzeczenia Sądu Najwyższego z lat 90. XX w. określiły linię orzeczniczą dotyczącą spraw o ustalenie płci. Procedura, na jaką wskazują te orzeczenia, stosowana jest w sądach w całej Polsce od blisko 30 lat. Zdarzają się jednak sytuacje, w których sędziowie sądów okręgowych oddalają powództwo o ustalenie płci na podstawie art. 189 KPC, argumentując to brakiem regulacji zezwalającej im na wydanie takiego orzeczenia. Sytuacje takie należą do rzadkości, a gdy do nich dochodzi sądy apelacyjne uchylają orzeczenia sądów okręgowych i zazwyczaj zwracają sprawę do ponownego rozpatrzenia, wyraźnie wskazując na linię orzeczniczą ukształtowaną przez SN.

Wymóg przejścia określonych zabiegów medycznych

Sądy nie prezentują jednolitego podejścia do kwestii zabiegów medycznych. Sprawa jest bowiem skomplikowana, również z prawnego punktu widzenia. Z jednej strony lekarze wydający diagnozę dla celów przeprowadzenia postępowania sądowego, co do zasady sporządzają ją dopiero, gdy pacjent rozpocznie terapię hormonalną. Ten element budzi najmniej kontrowersji. Postanowienie SN z 1991 r. stawiało natomiast dodatkowo wymóg przejścia przez transmęczyzn zabiegu mastektomii, natomiast postanowienie z 1995 r. dopuszczało sądową korektę płci dopiero po zabiegu chirurgicznym. W Kodeksie karnym istnieje przepis art. 156 § 1 pkt. 1 penalizujący działania mające na celu pozbawienie człowieka zdolności płodzenia. Z tego powodu lekarze odmawiają przeprowadzenia zabiegów mających wpływ na płodność, bez przedstawienia sądowego orzeczenia w sprawie ustalenia płci. Zabieg mastektomii nie jest zabiegiem pozbawiającym daną osobę zdolności płodzenia per se, dlatego jest on wykonywany u osób zdiagnozowanych jako transpłciowe.

W praktyce orzeczniczej **sędziowie oczekują zazwyczaj jedynie, że wygląd zewnętrzny powoda będzie zgodny z płcią odczuwaną**. Rzadko zdarza się, aby sędzia od faktu przeprowadzenia zabiegów medycznych uzależniał orzeczenie o płci powoda. Często jest wręcz odwrotnie i sędziowie w ustnym uzasadnieniu podkreślają, że dopiero prawomocne orzeczenie staje się dla osoby transpłciowej podstawą do dokonania zabiegów chirurgicznych, w szczególności tych najbardziej inwazyjnych. Rekomendacje co do wymogów stawianych osobom transpłciowym w toku postępowania, uwzględniające najnowsze stanowisko środowiska medycznego, zostały przedstawione w Rozdziale III.

Nowe zagadnienia – najnowsze orzecznictwo

Po wielu latach stosowania powyżej opisanej procedury druga dekada XXI wieku przyniosła dwa nowe zagadnienia dotyczące sądowego ustalenia płci.

Zmiana stanowiska co do legitymacji biernej dzieci powoda

Pierwsze z nich powstało na kanwie *wyroku Sądu Najwyższego z 6 grudnia 2013 r. (I CSK 146/13)* i dotyczyło **zakresu podmiotów legitymowanych biernie w procesie**. W wyroku tym SN uznał, że do kręgu podmiotów legitymowanych biernie oprócz rodziców należą również małżonek oraz dzieci osoby transpłciowej, ponieważ również oni mają interes prawny w ustaleniu płci powoda. Wyrok ten był szeroko komentowany jako zmiana stanowiska SN co do kręgu pozwanych w procesie o ustalenie płci osoby transpłciowej. W szczególności konkluzją wyroku było stanowisko, że osoby transpłciowe będą zmuszone pozywać także swoje dzieci, co stanowiło jeszcze bardziej dotkliwą ingerencję w życie rodzinne, znacząco wpłynęło na długość postępowania i uczyniło je jeszcze trudniejszymi, w szczególności gdy dzieci osoby transpłciowej są małoletnie. Rzadko osoby transpłciowe przechodząc proces tranzyjacji pozostają w związku małżeńskim, a nawet jeśli tak jest, to zasadnicza większość z nich rozwodzi się ze współmałżonkiem przed wystąpieniem do sądu z powództwem o ustalenie płci – ponieważ brak w Polsce przepisów zezwalających na zawieranie małżeństw jedнопłciowych, osoba występująca do sądu o sądową korektę płci powinna być stanu wolnego. Nie jest natomiast rzadkością fakt posiadania dzieci. Wspomniany wyrok zapadł jednak na podstawie specyficznego stanu faktycznego. Transpłciowa kobieta w pozwie o ustalenie płci zataiła fakt, iż pozostaje w związku małżeńskim oraz posiada pochodzące z tego związku małżeńskiego dzieci. W konsekwencji, w momencie uprawomocnienia się wyroku potwierdzającego, że jest ona kobietą doszło do sytuacji, w której pozostawała ona w małżeństwie jedнопłciowym. W związku z zaistniałą sytuacją prokurator wystąpił do sądu o wznowienie postępowania zakończonego wyrokiem ustalającym płeć powódki, do czego doszło i sąd okręgowy oddalił powództwo o ustalenie płci ze względu na fakt pozostawania przez powódkę w związku małżeńskim.

Do wydania wskazanego powyżej wyroku SN z 6 grudnia 2013 r. doszło w wyniku wniesienia przez transpłciową kobietę skargi kasacyjnej. Tym samym wyrok zapadł w oparciu o bardzo szczególny stan faktyczny, w którym głównym elementem zainteresowania prokuratora był fakt powstania małżeństwa jedнопłciowego, a nie sam fakt posiadania przez powódkę dzieci. Wyrok został jednak zinterpretowany jako zmiana linii orzeczniczej, a podejście to zostało zrewidowane dopiero kolejnym wyrokiem Sądu Najwyższego.

Wyrok Sądu Najwyższego z 10 stycznia 2019 r. (sygn. II CSK 371/18) zapadł na podstawie stanu faktycznego, w którym transpłciowa kobieta, stanu wolnego,

wystąpiła do sądu z powództwem o ustalenie jej płci. Powódka nie ukrywała, że jest ojcem kilkorga dzieci, w tym dwóch małoletnich synów. Sąd Okręgowy w Sieradzu w wyroku z dnia 9 lutego 2017 r. (sygn. I C 50/16) oddalił powództwo, ponieważ powódka odmówiła pozwania swoich dzieci, a nawet wskazania ich danych. Apelację od tego wyroku wniósł Rzecznik Praw Obywatelskich, który wcześniej przystąpił do postępowania. Sąd Apelacyjny w Łodzi, w wyroku z 15 grudnia 2017 r. (sygn. I ACa 531/17), zmienił zaskarżony wyrok i uwzględnił powództwo. Jak wynika z uzasadnienia wyroku Sądu Apelacyjnego, przedmiotem postępowania w sprawie o ustalenie płci nie są prawa i obowiązki członków rodziny powódki, lecz ustalenie płci znajdujące odzwierciedlenie w jej akcie urodzenia. Prawa i obowiązki dziecka wobec rodziców i rodziców wobec dziecka są takie same, bez względu na płeć dziecka i bez względu na płeć jego rodzica. Sąd nie stwierdził ponadto, żeby dobro małoletniego syna powódki sprzeciwiało się uwzględnieniu powództwa. Sąd Najwyższy zajął się sprawą po skardze kasacyjnej Prokuratora Regionalnego w Łodzi i skargę oddalił, przychylając się do argumentacji przedstawionej przez Rzecznika Praw Obywatelskich w odpowiedzi na skargę kasacyjną Prokuratora.

W uzasadnieniu wyroku z 10 stycznia 2019 r. (sygn. II CSK 371/18) podkreślono, że prawo do identyfikowania się z daną płcią to prawo osobiste, z którego charakteru wynika, że interes prawny w uzgodnieniu płci ma wyłącznie podmiot tego prawa.

Konieczność pozywania rodziców przez osobę dochodzącą ustalenia zmiany oznaczenia płci jest dostosowaniem do konstrukcji procesu dwustronnego, wynikającym z luki prawnej w postaci braku regulacji określającej wprost procedurę uzgodnienia płci. Wykorzystanie w tym celu założeń powództwa o ustalenie (art. 189 k.p.c.), będące przyjętym przez judykaturę rozwiązaniem, narzuca konieczność wystąpienia strony pozwanej ze względu na charakter trybu procesowego, ale nie oznacza to, że bez udziału rodziców rozstrzygnięcie w sprawie o uzgodnienie płci nie byłoby możliwe z powodu ich interesu prawnego związanego z przedmiotem postępowania. W konsekwencji, jak wskazał Sąd Najwyższy, **oczywiste jest, że dzieci osoby transpłciowej nie posiadają biernej legitymacji procesowej w sprawie o ustalenie płci, a tym samym nie muszą występować po stronie pozwanej.**

Zagadnienia transgraniczne

Drugie nowe zagadnienie dotyczy **uznawania i stosowania zagranicznych orzeczeń w zakresie ustalenia płci**. Polscy obywatele mieszkający na stałe za granicą, w zależności od jurysdykcji kraju zamieszkania, mogą przejść cały proces tranzycji, w tym oficjalnej zmiany danych oraz oznaczenia płci poza Polską. Odbywa się to, co do zasady, na dwa sposoby – na podstawie wyroku sądowego (np. Niemcy,

Szwajcaria) albo decyzji administracyjnej (np. Holandia, Wielka Brytania). Posiadając prawomocne orzeczenie lub decyzję, polski obywatel oczekuje od polskich władz korekty jego numeru PESEL oraz zmiany imienia i nazwiska co umożliwi mu uzyskanie nowego paszportu.

Sąd Okręgowy w Warszawie dwukrotnie zajmował się odpowiedzią na pytanie, czy zagraniczne orzeczenie oraz decyzja administracyjna w przedmiocie korekty płci podlegają uznaniu na terenie Polski.

W pierwszym postanowieniu z **1 czerwca 2016 r. (sygn. VI Co 542/16)** sąd uznał, że podlega uznaniu na terytorium Polski postanowienie niemieckiego sądu, w którym orzeczono o płci obywatela polskiego. Sąd uznał, że **nie nastąpiła żadna z przesłanek odmowy uznania orzeczenia sądu obcego wymieniona w art. 1146 KPC.**

W podobnym duchu Sąd Okręgowy w Warszawie postanowieniem z 14 lutego 2018 r. (sygn. akt VI Co 1080/16) zdecydował, że podlega uznaniu na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej świadectwo uznania płci legalnej wydane w Wielkiej Brytanii przez Gender Recognition Panel (Gender Recognition Certificate). W odróżnieniu od postanowienia dotyczącego wyroku sądu niemieckiego, niniejsze postanowienie dotyczy decyzji o charakterze administracyjnym. Sąd Okręgowy wyjaśnił, że **nie zachodzi żadna z przesłanek odmowy uznania zagranicznego orzeczenia** – rozstrzygnięcie nie zapadło w sprawie należącej do wyłącznej jurysdykcji sądów polskich, strony postępowania nie były pozbawione możliwości obrony, sprawa o to samo roszczenie między tymi samymi stronami nie zawisła w Rzeczypospolitej Polskiej wcześniej niż przed sądem państwa obcego, orzeczenie nie jest sprzeczne z wcześniej wydanym prawomocnym orzeczeniem sądu państwa obcego, spełniającym przesłanki jego uznania w Rzeczypospolitej Polskiej, zapadłym w sprawie o to samo roszczenie między tymi samymi stronami, nie jest także sprzeczne z podstawowymi zasadami porządku prawnego Rzeczypospolitej Polskiej (klauzula porządku publicznego). W tej konkretnej sprawie trudnością, którą udało się jednak przezwyciężyć, była kwestia prawomocności orzeczenia o ustaleniu płci. Prawo angielskie nie przewiduje nadawania klauzuli prawomocności dokumentom i osoba, która uzyskała świadectwo uznania płci legalnej nie była w stanie takiej klauzuli na dokumencie uzyskać. Dzięki dobrej woli przedstawicieli Gender Recognition Panel uzyskała od nich pisemne oświadczenie potwierdzające, że przedstawiony dokument jest ostateczny i że wszelkie terminy umożliwiające jego sądową kontrolę minęły, a tym samym jest to dokument prawomocny. SO w Warszawie uznał takie oświadczenie za wystarczające.

Dwa powyższe postanowienia spowodowały, że Kierownicy Urzędów Stanu Cywilnego w niektórych miejscowościach dokonują zmiany numeru PESEL oraz imienia i nazwiska na podstawie zagranicznych orzeczeń. Niektórzy odmawiają jednak

uznania zagranicznego dokumentu bez przedstawienia postanowienia sądu potwierdzającego, że dane orzeczenie/decyzja podlega wykonaniu w Polsce. Sytuacji nie ułatwia to, że pomimo powyższego stanowiska SO w Warszawie Sąd Apelacyjny w Katowicach postanowieniem z 13 czerwca 2017 r. (sygn. V ACz 495/17) oddalił zażalenie na postanowienie Sądu Okręgowego w Gliwicach z 28 marca 2017 r. (sygn. akt II CO 81/16) oddalające wniosek o uznanie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej postanowienia Sądu Okręgowego w Kolonii w sprawie dotyczącej sądowego ustalenia płci. Sąd Apelacyjny w Katowicach orzeczenie sądu niemieckiego uznał za sprzeczne z podstawowymi zasadami porządku prawnego Rzeczypospolitej Polskiej z uwagi na to, że wnioskodawca pozostawał w związku małżeńskim, z którego pochodzi małoletnie dziecko. W konsekwencji uznania zagranicznego orzeczenia i zmiany oznaczenia jego płci w akcie urodzenia, pozostawałby w Rzeczypospolitej Polskiej w związku małżeńskim z osobą tej samej płci, a to, w ocenie Sądu Apelacyjnego, prowadziłoby do naruszenia art. 18 Konstytucji i art. 1 ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy.

Element transgraniczny może wystąpić także w sprawie, w której o ustalenie płci wnosi w Polsce cudzoziemiec, któremu przyznano status uchodźcy, na podstawie jego uzasadnionych obaw przed prześladowaniem ze względu na tożsamość płciową w kraju pochodzenia⁵⁴. Rzecznik Praw Obywatelskich przystąpił do postępowania z powództwa transpłciowej kobiety, uchodźczyni z Białorusi, **przed Sądem Okręgowym Warszawa-Praga w Warszawie** (sygn. akt I C 525/17). Postępowanie zakończyło się uwzględnieniem powództwa 23 października 2019 r., po ponad czterech latach od wniesienia pozwu. Jednym z powodów tak długiego czasu postępowania było powzięcie przez Sąd wątpliwości, jakie prawo jest właściwie dla rozpoznania sprawy, w wyniku czego Sąd zwrócił się do Ministerstwa Sprawiedliwości Republiki Białorusi z wnioskiem o udzielenie informacji o prawie białoruskim dotyczącym ustalenia płci oraz wyjaśnienie praktyki sądowej w tym zakresie. W ocenie Rzecznika Praw Obywatelskich było to działanie nieuzasadnione. Zgodnie z art. 12 ust. 1 Konwencji dotyczącej statusu uchodźców (Dz. U. z 1991 r. Nr 119, poz. 515), status osobowy każdego uchodźcy – a do takiego z pewnością należy zaliczyć oznaczenie jego płci metrykalnej – określa prawo państwa jego stałego zamieszkania, a jeżeli nigdzie stale nie zamieszkuje, prawo państwa, w którym przebywa. Z tym przepisem spójne są przepisy ustawy z dnia 4 lutego 2011 r. Prawo prywatne

⁵⁴ Zgodnie z art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2019 r. poz. 1666), nadaje się cudzoziemcowi, jeżeli na skutek uzasadnionej obawy przed prześladowaniem w kraju pochodzenia z powodu, m.in., przynależności do określonej grupy społecznej, nie może lub nie chce korzystać z ochrony tego kraju. Osoby nieheteronormatywne i transpłciowe stanowią grupę społeczną, o której mowa w art. 13 ust. 1 ustawy, zgodnie z art. 10 ust. 1 pkt d) dyrektywy Rady 2004/83/WE z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie minimalnych standardów dla kwalifikacji i statusu obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako uchodźców lub osób, które z innych powodów potrzebują ochrony międzynarodowej oraz zakresu przyznanej ochrony.

międzynarodowe (Dz. U. z 2015 r. poz. 1792). Zgodnie z art. 3 ust. 2, gdy sprawa dotyczy osoby, której więzy z państwem ojczystym uległy trwałemu zerwaniu z powodu naruszania w tym państwie podstawowych praw człowieka, stosuje się prawo państwa, w którym znajduje się miejsce zamieszkania tej osoby. Nie ulega zatem wątpliwości, że

w sprawach o ustalenie płci osoby transpłciowej, której przyznano w Polsce status uchodźcy i która zamieszkuje w Polsce, prawem właściwym jest prawo polskie.

W ww. sprawie uchodźczynie z Białorusi Sąd uznał ostatecznie, że zastosowanie mają przepisy prawa polskiego i uwzględnił powództwo na podstawie art. 189 KPC. W ustnym uzasadnieniu wyroku wskazano jednak, że powodem niezastosowania w sprawie prawa białoruskiego był fakt, że prawne uzgodnienie płci jest na Białorusi możliwe tylko w trybie administracyjnym, a Sąd nie mógł zastosować przepisów prawa administracyjnego.

Podsumowanie

Powyżej omówione orzeczenia ukształtowały standard orzeczniczy w zakresie orzekania o sądowym ustaleniu płci. Stanowią podstawę, do jakiej mogą odwołać się sędziowie, na których wokandzie pojawi się sprawa z powództwa osoby transpłciowej o ustalenie jej płci. Nadal jednak w praktyce orzeczniczej pojawia się wiele rozbieżności i niespójności. Wątpliwości budzi wiele elementów samego procesu, dokumenty niezbędne w trakcie postępowania, potencjalny udział świadków, oczekiwania stawiane przez sąd powodom, jak również wiele drobniejszych, praktycznych spraw jedynie zasygnalizowanych powyżej. W Rozdziale III niniejszej publikacji omawiamy zagadnienia praktyczne związane z procesem o ustalenie płci i staramy się rozwiązać pojawiające się w praktyce orzeczniczej wątpliwości.

Rozdział 3 – Porady praktyczne i dobre praktyki

► Jak zwracać się do powoda/powódki?

Problem

W trakcie procesu o ustalenie płci, do momentu wydania wyroku, osoba transpłciowa formalnie pozostaje płci metrykalnej. Z tego powodu często zdarza się, że sędziowie, a za nimi inni uczestnicy postępowania, zwracają się do powoda lub powódki przy użyciu form gramatycznych właściwych dla płci przypisanej przy urodzeniu. W większości przypadków jest to odbierane przez osoby transpłciowe jako brak szacunku dla ich tożsamości, a w konsekwencji może stanowić naruszenie godności i prowadzić do stworzenia poniżającej i uwłaczającej atmosfery na rozprawie. Źródłem tego problemu może być mylne przeświadczenie sędziego o prawnym obowiązku zwracania się do powoda lub powódki zgodnie z płcią metrykalną, ale w niektórych sytuacjach też brak świadomości negatywnych konsekwencji takiego działania albo niepewność jakich form gramatycznych użyć, zwłaszcza jeśli wygląd zewnętrzny osoby transpłciowej nie wskazuje jednoznacznie na jedną z płci.

Zalecany sposób postępowania

Nie sposób wskazać przepisu prawa, który zabraniałby zwracania się do powoda lub powódki w preferowanej przez nich formie, nawet jeśli jest ona niezgodna z ich metrykalną i nieustaloną jeszcze wyrokiem sądu płcią. Przeświadczenie o obowiązku używania form męskich lub żeńskich w toku całego postępowania o ustalenie płci wyłącznie dlatego, że tak wynika z dokumentu tożsamości jest więc bezpodstawne. Wybór odpowiednich końcówek czy zwrotu pan lub pani to kwestie wyłącznie grzecznościowe i uznaniowe, a nie regulowane prawem.

Dlatego też **rekomenduje się zwracanie się do powoda lub powódki w sposób przez nich preferowany** – najprawdopodobniej będzie to forma odpowiadająca płci odczuwanej, ale działaniem okazującym najwięcej szacunku będzie zapytanie osoby jak chciałaby, żeby się do niej zwracać. Sąd może to zrobić na początku rozprawy, np. w czasie sprawdzania obecności, a później w toku postępowania wykorzystywać formę wskazaną i preferowaną przez powoda/powódkę. Można też zwrócić uwagę na sposób formułowania wypowiedzi przez stronę, wskazujący na jej autoidentyfikację z określoną płcią. Dobrym rozwiązaniem jest też używanie

zwrotów bezosobowych, np. „proszę opisać swoją historię”, „proszę odpowiedzieć Sądowi”.

► Czy orientacja seksualna powoda/powódki ma znaczenie dla sprawy?

Problem

Zdarza się, że w toku postępowania powód lub powódka są pytani o orientację seksualną, o preferencje seksualne, a nawet o historię seksualnych doświadczeń. Kwestie te analizują też czasem i omawiają w swych opiniach powołani w sprawie biegli. Stanowi to nieuzasadnioną i niepotrzebną ingerencję w życie prywatne i godność osoby transpłciowej. Podczas gdy sam proces przeciwko rodzicom jest już w każdym wypadku obciążający emocjonalnie i psychicznie, sytuacja, w której jako strony postępowania rodzice są zaznajamiani ze wszystkimi ujawnionymi w jego toku szczegółami seksualności powoda/powódki, jest dla niego/niej upokarzające, a przy tym krępujące dla wszystkich uczestników procesu.

Zalecany sposób postępowania

Orientacja seksualna jest kwestią zupełnie odrębną od tożsamości płciowej, a tym samym nie ma znaczenia dla postępowania o ustalenie płci. Tak jak każdy człowiek, osoba transpłciowa może w różny sposób odczuwać pociąg do tej samej albo przeciwnej płci, odczuwać go do obu płci lub nie odczuwać go w ogóle. Bez znaczenia zatem dla oceny trwałości poczucia przynależności do danej płci pozostaje kwestia orientacji seksualnej powoda lub powódki. Z tego względu **rekomenduje się zaniechanie pytań lub jakiegokolwiek innej formy weryfikowania orientacji i/lub historii doświadczeń seksualnych powoda lub powódki**. Zaleca się także, aby aspekt ten pomijali w swych pisemnych opiniach biegli, zgodnie z najnowszymi wytycznymi Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego dotyczącymi zasad postępowania w toku procesu diagnostyczno-terapeutycznego osób z dysforią płciową (więcej na temat wytycznych w kolejnej sekcji)⁵⁵.

⁵⁵ „Zalecenia Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego dotyczące opieki nad zdrowiem dorosłych osób transpłciowych – stanowisko panelu ekspertów” przyjęte przez Zarząd PTS 19 czerwca 2020 r., oczekują na publikację.

► Jakich dokumentów medycznych i zabiegów może wymagać sąd w toku postępowania?

Problem

Zgodnie z przyjętym orzecnictwem Sądu Najwyższego, uwzględnienie powództwa o ustalenie płci przeciwnej do tej przypisanej przy urodzeniu jest uzależnione **od oceny przez sąd trwałości poczucia przynależności osoby transpłciowej do tej płci**⁵⁶. Podczas gdy w teorii udowodnienie spełnienia powyższej przesłanki pozostaje jedynym wymogiem, który powód lub powódka muszą spełnić w toku postępowania, jego niejednoznaczny charakter otwiera w praktyce przestrzeń dla różnych interpretacji.

Sądy polskie prezentują **niejednolite podejście** co do kwestii dokumentów medycznych, których wymagają od powoda lub powódki oraz co do zabiegów medycznych, których przejście uważają za konieczne dla dokonania pozytywnej oceny trwałości poczucia przynależności osoby do danej płci⁵⁷. Zidentyfikowana rozbieżność w praktyce orzeczniczej jest bezsprzecznie niepożądana. Prowadzi do chaosu interpretacyjnego i pozostawia osoby transpłciowe wnoszące powództwo o ustalenie płci **w niepewności co do warunków** jego skuteczności. Ponadto, niepewni jak postępować są także lekarze i specjaliści zdrowia psychicznego, którzy przeprowadzając tranzycję medyczną osoby transpłciowej często zlecają zbędne badania, ze względu na przeświadczenie o konieczności ich udokumentowania na potrzeby procesu sądowego. Wreszcie, wymogi stawiane przez niektóre sądy w tym zakresie znacząco odbiegają od standardu wynikającego z orzecnictwa międzynarodowego i polskiego.

Zalecany sposób postępowania

Tranzycja medyczna i prawna to krzyżujące się, ale niezależne procesy⁵⁸. Zgodnie ze standardem międzynarodowym opartym na orzecnictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka procedura prawnego ustalenia płci powinna cechować się możliwie szeroką elastycznością, w sposób minimalny ingerować w życie prywatne oraz stawiać jak najmniej wymogów uzależniających prawne uzgodnienie płci od udowodnienia przejścia innych elementów tranzycji. Niedopuszczalne jest zwłaszcza uzależnianie prawnego uznania uzgodnienia płci od jakichkolwiek operacji naruszających integralność fizyczną.

⁵⁶ Zob. rozdział 2 *Synteza orzecnictwa polskiego*, str. 23 niniejszej publikacji.

⁵⁷ Zob. rozdział 2 *Synteza orzecnictwa polskiego*, str. 23 niniejszej publikacji.

⁵⁸ Zob. *Pojęcie uzgodnienia płci przez pryzmat praw człowieka*, str. 8 niniejszej publikacji.

Z tego względu **rekomenduje się, aby jedynym dokumentem medycznym wymaganym od powoda/powódki była formalna diagnoza lekarzy specjalistów stwierdzająca transpłciowość** (w nomenklaturze medycznej – dysforię płciową)⁵⁹.

Mając na uwadze, że rekomendacja ta odbiega od dominującej praktyki, wymaga szerszego uzasadnienia. Najczęściej sądy wymagają, aby wygląd zewnętrzny osoby transpłciowej był zgodny z płcią, która ma zostać ustalona, co wymaga przejścia leczenia hormonalnego, a w przypadku trans-mężczyzn zazwyczaj również mastektomii⁶⁰. Podczas gdy dla większości osób transpłciowych udokumentowanie takiego etapu tranzycji medycznej nie jest problemem, gdyż obok celu uzyskania sądowego orzeczenia, dążą także do zmiany fizjonomii, należy podkreślić, że nie jest to regułą. Potrzeby osób transpłciowych w zakresie korekty płci są różne i nie każda osoba musi decydować się na przejście wszystkich etapów leczenia hormonalnego, a tym bardziej zabiegów operacyjnych – nie każda osoba może też sobie pozwolić na związane z tranzycją medyczną koszty⁶¹. Z tego względu wymaganie ich udokumentowania, a tym bardziej dokonywanie przez sąd swobodnej oceny wyglądu zewnętrznego powoda lub powódki dla ustalenia, czy występuje trwałe poczucie przynależności do danej płci, należy oceniać negatywnie.

Z kolei **diagnoza jest**, zgodnie ze stanowiskiem specjalistów, **centralnym i kluczowym elementem postępowania z pacjentami transpłciowymi**⁶². W najnowszych wytycznych Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego i współpracujących ekspertów z 2020 r., dotyczących zasad postępowania w toku procesu diagnostyczno-terapeutycznego⁶³, zdefiniowano cele i wymogi dla postawienia diagnozy ze spektrum dysfornii płciowej, w tym warunek współpracy w toku tego procesu przynajmniej dwóch specjalistów mogących dokonać oceny lekarsko-psychologicznej. Wskazano m.in., że proces diagnozy nie powinien być nadmiernie przedłużany i zajmuje zazwyczaj kilka miesięcy, podkreślono konieczności stwierdzenia zdolności pacjenta do świadomej zgody oraz określono kluczowe elementy psychoedukacji, którą prowadzący proces diagnostyczny specjaliści powinni przejść z pacjentem lub pacjentką. Akcent położono przy tym na rolę i znaczenie badania podmiotowego (wywiadu).

⁵⁹ Warto podkreślić, że ustawa z dnia 10 września 2015 r. o uzgodnieniu płci, która nie weszła w życie przez weto Prezydenta, zakładała możliwość ograniczenia postępowania dowodowego do dowodów z dokumentów załączonych do wniosku i dowodu z przesłuchania wnioskodawcy.

⁶⁰ Rzecznikowi znane jest też jednak postępowanie, w którym wyrok ustalający płeć przeciwną do płci zapisanej przy urodzeniu został wydany wyłącznie na podstawie opinii biegłego, wobec powoda, który nie przeszedł tranzycji medycznej i nie przyjmował leczenia hormonalnego. Wyrok Sądu Okręgowego w Zamościu w sprawie o sygnaturze I C 249/19 z 13 czerwca 2020r. (niepubl.).

⁶¹ Zob. *Pojęcie uzgodnienia płci przez pryzmat praw człowieka*, str. 8 niniejszej publikacji.

⁶² Bartosz Grabski, Magdalena Mijas, Marta Dora, Grzegorz Iniewicz, „Dysforia i niezgodność płciowa – kompendium dla praktyków”, PZWL Wydawnictwo Literackie 2020.

⁶³ „Zalecenia Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego dotyczące opieki nad zdrowiem dorosłych osób transpłciowych – stanowisko panelu ekspertów” przyjęte przez Zarząd PTS 19 czerwca 2020 r., oczekują na publikację.

Diagnoza wydana na podstawie tak przeprowadzonego procesu niewątpliwie świadczy o trwałym poczuciu przynależności osoby transpłciowej do danej płci. Z tego względu zaleca się, aby była **jedynym dokumentem medycznym wymagającym w toku postępowania o ustalenie płci. Nie jest uzasadnione oczekiwanie, że powód/powódka przedstawią także wyniki licznych badań (np. kariotypu)**, zwłaszcza że zgodnie z ww. wytycznymi PTS lista badań wymaganych dla rozpoczęcia substytucji hormonalnej została znacząco zawężona.

► Czy powództwo o ustalenie płci może wytoczyć osoba małoletnia?

Problem

Kwestia umożliwiania osobom małoletnim przechodzenia korekty płci jest dyskusyjna, także na arenie międzynarodowej. Praktyka państw pozostaje w tym w zakresie niejednolita, chociaż na przestrzeni ostatnich lat można zaobserwować tendencję do otwierania krajowych procedur także dla nastolatków⁶⁴. W Polsce, co do zasady, powództwo o ustalenie płci jest ścieżką zamkniętą dla małoletnich, ze względu na ich brak pełnej zdolności do czynności prawnych. Możliwa jest jednak sytuacja, w której za zgodą rodziców pozew przeciwko nim, w imieniu osoby małoletniej, wniesienie zastępujący ją kurator. Wydany został co najmniej jeden wyrok, w którym orzeczono o ustaleniu płci osoby małoletniej w ww. trybie⁶⁵.

Zalecany sposób postępowania

Otwarcie procedury uzgodnienia płci dla osób małoletnich wydaje się zgodne z zasadą uwzględniania najlepszego interesu dziecka we wszystkich sprawach, które go dotyczą. Mając na uwadze, że zgodnie ze stanowiskiem środowiska medycznego⁶⁶ okres dojrzewania jest bardzo dobrym momentem do włączenia u osoby transpłciowej terapii hormonalnej, w praktyce wiele nastoletnich osób zmienia wygląd zewnętrzny na zgodny z płcią odczuwaną i odpowiednio przyjmuje też nową rolę społeczną. W takiej sytuacji, konieczność formalnego posługiwania się dokumentami wskazującymi na płeć metrykalną bardzo negatywnie wpływa na zdrowie psychiczne i rozwój osoby małoletniej – wydaje się, że skutki te są jeszcze bardziej dotkliwe, niż w przypadku osoby dorosłej w analogicznych okolicznościach.

⁶⁴ Np. w Irlandii, Belgii, Holandii, Portugalii, Norwegii, Szwecji i Grecji. Zob. Marjolein van den Brink i Peter Dunne, „Trans and intersex equality rights in Europe – a comparative analysis”, Luxemburg 2018, dostęp elektroniczny: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/trans_and_intersex_equality_rights.pdf, str. 65-66

⁶⁵ Wyrok Sądu Okręgowego w Zielonej Górze z 31 lipca 2019 r., sygn. akt I C 238/19, niepubl.

⁶⁶ Zob. „Standardy opieki zdrowotnej dla osób transseksualnych, transpłciowych i różnorodnych płciowo” Światowe Stowarzyszenie Specjalistów (-tek) do spraw Zdrowia Osób Transpłciowych (WPATH), wersja 7, dostęp elektroniczny: <https://www.wpath.org/publications/soc>

Z tego względu **rekomenduje się, aby wytoczenie powództwa przez zastępującego transpłciową osobę małoletnią kuratora przeciwko jej rodzicom było dostępną drogą uzgodnienia płci przed osiągnięciem pełnoletności**, przy uwzględnieniu szczególnego charakteru takiego postępowania w toku oceny trwałości poczucia przynależności do danej płci.

► Czy konieczny jest udział prokuratora w sprawach o ustalenie płci?

Problem

W ostatnich latach zwiększeniu uległa liczba spraw, w których sądy wzywają prokuratora do udziału w procesie o ustalenie płci. Niektórzy sędziowie uzasadniają taką decyzję domniemanym obowiązkowym udziałem prokuratora. **Chociaż prokurator może wstąpić do sprawy o ustalenie płci, to jego udział w większości przypadków nie jest niezbędny i nie jest uzasadniony.** Z praktyki wynika, że udział prokuratora może proces wydłużyć lub w określonych przypadkach utrudnić. Zazwyczaj czyni go też trudniejszym dla osoby transpłciowej, która obawia się, że udział prokuratora może uniemożliwić uzyskanie spodziewanego orzeczenia. W opisanej w przewodniku sprawie zakończonej wyrokiem SN z 10 stycznia 2019 r. (sygn. akt II CSK 371/18) prokurator dążył do oddalenia pozwu transpłciowej kobiety wbrew jej woli i wbrew stanowisku Sądu Apelacyjnego przyczyniając się do wydłużenia postępowania o kilka lat. Praktyka występowania prokuratorów w procesach o uzgodnienie płci pojawiła się po wyroku SN z 6 grudnia 2013 r. (sygn. akt I CSK 146/13)⁶⁷ i, jak wynika z dostępnych Rzecznikowi informacji, miała ją uzasadniać konieczność weryfikowania przez prokuratorów stanu cywilnego powodów. Wydaje się jednak, że w większości postępowań, do których przystępuje obecnie prokurator jego udział jest zbędny, a skala tego zjawiska rodzi wątpliwości co do celowości i intencji działania prokuratury.

Zalecany sposób postępowania

Sąd ma możliwości zobowiązania powoda do przedstawienia dowolnych dokumentów i oświadczeń, w tym o stanie cywilnym powoda i posiada szeroki wachlarz dyscyplinowania powoda, jeśli z jakichkolwiek przyczyn nie odpowiada on na zobowiązania sądu. **Rekomenduje się więc wzywanie prokuratora do udziału w postępowaniu tylko w wyjątkowych przypadkach**, jeśli jest to konieczne dla ochrony praworządności, praw obywateli lub interesu społecznego.

⁶⁷ W stanie faktycznym będącym przedmiotem rozpoznania osoba transpłciowa zataiła fakt pozostawania w związku małżeńskim oraz posiadania dzieci.

► Czy obecność rodziców na rozprawach jest niezbędna?

Problem

Rodzice są zawsze stroną pozwaną w procesie o ustalenie płci. Tym samym wielokrotnie sądy oczekują, że rodzice stawią się na rozprawę nawet wtedy, gdy rodzice uznają powództwo i wnoszą o przeprowadzenie rozprawy pod ich nieobecność. Struktura procesu o ustalenie płci jest wyjątkowo obciążająca dla obydwu stron procesu. Sam fakt pozywania rodziców jest dla wielu osób zupełnie niezrozumiały i budzi uzasadniony sprzeciw. Dodatkowo dla wielu rodziców transycja ich dziecka jest procesem trudnym do zaakceptowania. Konieczność wizyty w sądzie, sama w sobie stresująca dla wielu osób, dla rodziców osoby transpłciowej jest czasami nie do zniesienia. Jak zaznaczył Sąd Najwyższy w wyroku z 10 stycznia 2019 r. (sygn. akt II CSK 371/18) **udział rodziców w procesie jest sztucznym wymogiem wynikającym ze struktury postępowania procesowego i de facto ich stanowisko nie powinno mieć wpływu na orzeczenie sądu.**

Zalecany sposób postępowania

Rodzice jako osoby pozwane mają możliwość uznania powództwa. Wiele osób jednak o tym nie wie, a udział profesjonalnych pełnomocników w sprawach o ustalenie płci nadal należy do rzadkości. **Dobłą praktyką byłoby więc wskazanie przez sąd stronie pozwanej na taką możliwość, zrozumiałym językiem, w piśmie wzywającym do ustosunkowania się do pozwu. Rekomenduje się również, aby sądy nie wzywały rodziców do obowiązkowego stawiennictwa na rozprawie.** Żadne przepisy nie stoją na przeszkodzie orzeczeniu w przedmiocie ustalenia płci powoda w przypadku, gdy rodzice pozostają w procesie bierni.

► Jak postępować w sprawach, w których rodzice utrudniają proces?

Problem

Niejednokrotnie rodzice aktywnie sprzeciwiają się transycji swojego dziecka, w tym sądowej korekcie płci. W takich sytuacjach rodzice starają się utrudniać proces wydłużając go i prowadząc do oddalenia powództwa. W zależności od merytorycznego przygotowania rodziców ich działanie może polegać na kwestionowaniu opinii lekarzy i biegłych, wnioskowaniu o wyznaczenie innych biegłych lub dopuszczeniu dowodu z opinii np. lekarza rodzinnego. Gdy opinia kolejnego biegłego jest korzystna dla strony powodowej rodzice wnioskuje o kolejną. Zdarzały się procesy, w których sąd przez blisko 3 lata dopuszczał kolejne opinie lekarskie, w tym takie jak opinia lekarza internisty sprzed 5 lat nie dotycząca transpłciowości powoda. Rodzice potrafią też podejmować inne kroki prawne, takie jak powiadamianie prokuratury o podejrzeniu popełnienia przestępstwa przez lekarza wydającego diagnozę,

a następnie wnioskowanie o zawieszenie postępowania przed sądem do czasu zakończenia sprawy karnej. Zdarzają się sytuacje wniosków o wyłączenie sędziego uzasadniane jego stronniczością, czy wnioski o zmianę sądu. Rodzice wnioskują też wielokrotnie o powoływanie kolejnych świadków, zazwyczaj członków rodziny i znajomych mających zeznawać np. na okoliczność normalnego rozwoju dziecka w okresie dojrzewania lub np. choroby psychicznej powoda uzasadniającej jego/jej nienaturalne, zdaniem rodziców, zachowanie.

Zalecany sposób postępowania

Pozycja rodziców w procesie o ustalenie płci jest niewątpliwie kwestią problematyczną. Z formalnego punktu widzenia są oni stroną postępowania i mogą zgłaszać wnioski dowodowe. Jednocześnie Sąd Najwyższy wyraźnie stwierdził, że udział rodziców w procesie jest sztuczną konstrukcją i nie mają oni interesu prawnego w ustaleniu płci swojego pełnoletniego dziecka, a z omówionego w niniejszej publikacji standardu orzeczniczego wynika, że postępowanie powinno być prowadzone tak aby było jak najszybsze i jak w najmniejszym stopniu naruszało prawo do ochrony życia prywatnego powoda/powódki.

Zgodnie z przyjętym i omówionym w niniejszej publikacji orzecnictwem, uwzględnienie powództwa o ustalenie płci przeciwnej do tej przypisanej przy urodzeniu jest uzależnione od oceny przez sąd trwałości poczucia przynależności osoby transpłciowej do tej płci⁶⁸. **W kontekście postępowania dowodowego rekomenduje się, aby było ono możliwie ograniczone.** Mając na uwadze, że jedynie lekarze seksuolodzy i specjaliści z zakresu zdrowia psychicznego mogą w sposób profesjonalny oceniać kwestie tożsamości płciowej i wydawać diagnozę transpłciowości, uzasadnione wydaje się ograniczenie postępowania dowodowego **wyłącznie do dowodów z dokumentów medycznych potwierdzających taką diagnozę** (przedstawionych przez powoda/powódkę lub sporządzonych jako opinia biegłego). Warto zauważyć, że taką możliwość zakładała też ustawa z 10 września 2015 r. o uzgodnieniu płci, która nie weszła w życie w związku z wetem Prezydenta⁶⁹. Obecna praktyka orzecznicza wskazuje też, że orzekanie o korekcie płci wyłącznie na podstawie profesjonalnej diagnozy medycznej i wysłuchania stron jest już standardem. Dopuszczanie innych dowodów, w tym kolejnych opinii biegłych lub zeznań świadków, może bowiem niepotrzebnie utrudniać i przedłużać postępowanie.

W związku z powyższym **rekomenduje się możliwe ograniczenie postępowania dowodowego, a zwłaszcza nie dopuszczanie do sytuacji, w której proces jest przedłużany przez próbującą go utrudnić stronę, wnoszącą w tym celu nieuzasadnione wnioski dowodowe.**

⁶⁸ Zob. rozdział 2 niniejszej publikacji.

⁶⁹ Zob. art. 6 ust. 2 ustawy, numer druku sejmowego 1469.

Bibliografia

Orzecznictwo (tabela nr 1)

Sąd/Trybunał	Oznaczenie stron	Wyrok z dnia	Sygnatura / nr skargi
Europejski Trybunał Praw Człowieka	Rees przeciwko Zjednoczonemu Królestwu	17 października 1986 r.	skarga nr 9532/81
Europejski Trybunał Praw Człowieka	Cossey przeciwko Zjednoczonemu Królestwu	27 września 1990 r.	skarga nr 10843/84
Europejski Trybunał Praw Człowieka	B. przeciwko Francji	25 marca 1992 r.	skarga nr 13343/87
Europejski Trybunał Praw Człowieka	Sheffield i Horsham przeciwko Zjednoczonemu Królestwu	30 lipca 1998 r.	skarga nr 22985/93 i nr 23390/94
Europejski Trybunał Praw Człowieka	Christine Goodwin przeciwko Zjednoczonemu Królestwu	11 lipca 2002 r.	skarga nr 28957/95
Europejski Trybunał Praw Człowieka	I. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu	11 lipca 2002 r.	skarga nr 25680/94
Europejski Trybunał Praw Człowieka	Van Kück przeciwko Niemcom	12 czerwca 2003 r.	skarga nr 35968/97
Europejski Trybunał Praw Człowieka	Grant przeciwko Zjednoczonemu Królestwu	23 maja 2006 r.	skarga nr 32570/03
Europejski Trybunał Praw Człowieka	Parry przeciwko Zjednoczonemu Królestwu	28 listopada 2006 r.	skarga nr 42971/05
Europejski Trybunał Praw Człowieka	R. i F. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu	28 listopada 2006 r.	skarga 35748/05
Europejski Trybunał Praw Człowieka	L. przeciwko Litwie	11 września 2007 r.	skarga nr 27527/03
Europejski Trybunał Praw Człowieka	Schlumpf przeciwko Szwajcarii	8 stycznia 2009 r.	skarga nr 29002/06
Europejski Trybunał Praw Człowieka	P. V. przeciwko Hiszpanii	30 listopada 2010 r.	skarga nr 35159/09
Europejski Trybunał Praw Człowieka	Hämäläinen przeciwko Finlandii	16 lipca 2014 r.	skarga nr 37359/09
Europejski Trybunał Praw Człowieka	Y.Y. przeciwko Turcji	10 marca 2015 r.	skarga nr 14793/08

Postępowanie w sprawach o ustalenie płci

Sąd/Trybunał	Oznaczenie stron	Wyrok z dnia	Sygnatura / nr skargi
Europejski Trybunał Praw Człowieka	D.Ç. przeciwko Turcji	7 lutego 2017 r.	skarga nr 10684/13
Europejski Trybunał Praw Człowieka	A.P., Garçon i Nicot przeciwko Francji	6 kwietnia 2017 r.	skargi nr 79885/12, 52471/13 oraz 52596/13, 126-135
Europejski Trybunał Praw Człowieka	S.V. przeciwko Włochom	11 października 2018 r.	skarga nr 55216/08.
Europejski Trybunał Praw Człowieka	X. przeciwko Byłej Jugosławińskiej Republice Macedonii	17 kwietnia 2019 r.	skarga nr 29683/16
Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej	K.B. przeciwko National Health Service Pensions Agency	7 stycznia 2004 r.	C-117/01
Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej	Richards przeciwko Secretary of State for Work and Pensions	27 kwietnia 2006 r.	C-423/04
Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej	MB przeciwko Secretary of State for Work and Pensions	26 czerwca 2018 r.	C-451/16
Sąd Wojewódzki dla m.st. Warszawy		24 września 1964 r.	II Cr 515/64
Sąd Najwyższy		25 lutego 1978 r.	III CZP 100/77
Sąd Najwyższy		22 czerwca 1989 r.	III CZP 37/89
Sąd Najwyższy		22 marca 1991 r.	III CRN 28/91
Sąd Najwyższy		22 września 1995 r.	III CZP 118/95
Sąd Najwyższy		6 grudnia 2013 r.	I CSK 146/13
Sąd Najwyższy		10 stycznia 2019 r.	II CSK 371/18
Sąd Okręgowy w Warszawie		1 czerwca 2016 r.	VI Co 542/16
Sąd Okręgowy w Warszawie		14 lutego 2018 r.	VI Co 1080/16
Sąd Apelacyjny w Katowicach		13 czerwca 2017 r.	V ACz 495/17
Sąd Okręgowy w Zielonej Górze		31 lipca 2019 r.	I C 238/19
Sąd Okręgowy Warszawa-Praga w Warszawie		23 października 2019 r.	I C 525/17
Sąd Okręgowy w Zamościu		13 czerwca 2020 r.	I C 249/19
Sąd Apelacyjny w Warszawie		29 czerwca 2020 r.	V Acz 248/20

Pozostałe źródła

Alvarez L., „Guidelines to Human Rights-based Trans-specific Healthcare”, Transgender Europe 2019, dostęp elektroniczny: <https://tgeu.org/wp-content/uploads/2019/12/TGEU-Guidelines-to-Human-Rights-Based-Trans-specific-Healthcare-EN.pdf>

Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej, „Protection against discrimination on grounds of sexual orientation, gender identity and sex characteristics in the EU. Comparative legal analysis”, 2015, dostęp elektroniczny: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/protection_against_discrimination_legal_update_2015.pdf;

Dunne P. i M. van den Brink, „Trans and intersex equality rights in Europe – a comparative analysis”, Luxemburg 2018, dostęp elektroniczny: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/trans_and_intersex_equality_rights.pdf;

Dynarski W. i Śmiszek K. (red.), „Sytuacja prawna osób transpłciowych w Polsce – raport z badań i propozycje zmian”, Warszawa 2013;

Dynarski W. i Jąderek I. (red.), „Transpłciowość a opieka zdrowotna w Polsce – raport z badań”, Warszawa 2015;

Ehrt J. i Kohler R., „Legal gender recognition in Europe – toolkit”, Transgender Europe 2016;

Filar M., „Prawne i społeczne aspekty transseksualizmu” [w:] „Prawo a medycyna u progu XXI wieku”, pod red. M. Filara, Toruń 1987;

Filar M., Glosa do uchwały SN z dnia 22 czerwca 1989 r., III CZP 37/89, PIP 1990, nr 10, s. 116–118.31;

Filar M., Transseksualizm jako problem prawny, PS 1996, nr 1;

Garlicki L., Rola sędziego krajowego w procesie wykonywania orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka [w:] „Dysfunkcje polskiego prawa – jak poprawić system środków prawnych w Polsce?”, Warszawa 2016;

Grabski B., Mijas M., Dora M., Iniewicz G., „Dysforia i niezgodność płciowa – kompendium dla praktyków”, PZWL Wydawnictwo Literackie 2020;

Gromadzki C., „Poczucie przynależności do danej płci jako kryterium przy zmianie oznaczenia płci w akcie urodzenia”, PS 1997, nr 10;

Hammarberg T., „Tożsamość płciowa a prawa człowieka. Dokument tematyczny autorstwa Komisarza Praw Człowieka Rady Europy”, publikacja projektu „Transrespect versus Transphobia Worldwide” (TvT), tom 3, 2011, dostępny w polskiej wersji językowej na stronie: http://transfuzja.org/download/publikacje/hberg_pol.pdf;

Holewińska-Łapińska E., „Sądowa zmiana płci. Analiza orzecznictwa z lat 1991-2008” [w:] *Studia i analizy Sądu Najwyższego*, tom IV, str. 11-140, Wolters Kluwer 2010;

Ignatowicz J., Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 22 września 1995 r., III CZP 118/95., OSP 1996, z. 4 poz. 78;

Jąderek I., Dynarski W., Kłonkowska A.M., Raport z badań „Rodzina przede wszystkim – trans rodzicielstwo w Polsce”, Fundacja Trans-Fuzja, Warszawa 2019, dostępny na stronie internetowej: http://transfuzja.org/media/rozne/raport_rodzina.pdf;

Komitet Praw Człowieka ONZ, Komentarz Ogólny nr 31 „The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant” 29 marca 2004, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13;

Komitet Ministrów Rady Europy, Zalecenie CM/Rec (2010)5 dla Państw Członkowskich w zakresie środków zwalczania dyskryminacji opartej na orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej, 31 marca 2010, dostępne w wersji elektronicznej na stronie: <https://www.coe.int/en/web/sogi/rec-2010-5>;

Kłonkowska A.M., „Płeć dana czy zadana. Strategie negocjacji (nie) tożsamości płciowej w Polsce”, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2017;

Leszczyński J., Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 22 czerwca 1989 r., III CzP 37/89, Pal. 1992, nr 3-4;

McGoldrick D., „The Development and Status of Sexual Orientation Discrimination under International Human Rights Law”, *Human Rights Law Review*, 2016, 16, str. 616-668;

Pisuliński J., Glosa do uchwały SN z dnia 22 czerwca 1989 r. III CZP 37/89, PIP 1991, nr 6, s. 112-116;

Pudzianowska D. i Jagura R. (red.), „Przewodnik dla sędziów i prokuratorów – równe traktowanie uczestników postępowań”, Warszawa 2016, dostęp elektroniczny: https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/podrecznik_Rowne_traktowanie_uczestnikow_postepowan.pdf;

Radwański Z., Glosa do uchwały SN z dnia 22 czerwca 1989 r., III CZP 37/89, OSP 1991 z. 2 poz. 35;

Raport RPO „Sytuacja prawna osób nieheteronormatywnych i transpłciowych w Polsce”, Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich 2019 nr 6, dostępny w wersji elektronicznej na stronie internetowej: https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Sytuacja_prawna_raport_ZRT.pdf;

Safjan M., Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 22 marca 1991 r., III CRN 28/91, PS 1993, nr 2;

Śledzińska-Simon A. (red.), „Prawa osób transseksualnych. Rozwiązania modelowe a sytuacja w Polsce”, Wolters Kluwer, Warszawa 2010;

Światowe Stowarzyszenie Specjalistów(-tek) do spraw Zdrowia Osób Transpłciowych (WPATH), „Standardy opieki zdrowotnej dla osób transseksualnych, transpłciowych i różnorodnych płciowo” wersja 7, dostęp elektroniczny: <https://www.wpath.org/publications/soc>;

Wieruszewski R. i Wyrzykowski M. (red.), „Orientacja seksualna i tożsamość płciowa – aspekty prawne i społeczne”, Warszawa 2009;

Zielonacki A., „Zmiana płci w świetle prawa polskiego”, RPEiS 1988, z. 2.

Dane statystyczne – postępowania sądowe o ustalenie płci prowadzone w latach 2014-2019 wg sposobu zakończenia (tabela nr 2)

W ramach prowadzonej analizy sytuacji prawnej osób transpłciowych w Polsce, Rzecznik Praw Obywatelskich zwrócił się w 2020 r. do wszystkich Sądów Apelacyjnych o udostępnienie informacji statystycznych na temat liczby i sposobu zakończenia postępowań o ustalenie płci prowadzonych w latach 2014-2019 przez sądy okręgowe pozostające w obszarze każdej z apelacji.

Sąd Okręgowy	Uwzględniono powództwo	Zwrócono pozew	Oddalono powództwo	Odrzucono powództwo	Umorzono postępowanie	Postępowanie w toku	Suma
Poznań	24	2			2	5	33
Konin	6						6
Zielona Góra	8					4	12
Kalisz	2	1					3
Łódź	38	1	1	2	1		43
Piotrków Trybunalski	1				1		2
Płock	10						10
Sieradz	8		1				9
Bydgoszcz	5						5
Elbląg	5						5
Gdańsk	28					5	33
Słupsk	10						10
Toruń	4						4
Wrocław	2					1	3
Lublin	23	1				4	28
Radom	7						7
Siedlce	3			1			4
Zamość	3						3
Białystok	2	1				5	8
Łomża	3					1	4
Olsztyn	15			1	1		17

Sąd Okręgowy	Uwzględniono powództwo	Zwrócono pozew	Oddalono powództwo	Odrzucono powództwo	Umorzono postępowanie	Postępowanie w toku	Suma
Ostrołęka	2						2
Suwałki	2						2
Bielsko-Biała	5						5
Częstochowa	4	1	1	1		1	8
Gliwice	17						17
Katowice	47					6	53
Jelenia Góra	7						7
Legnica	5	4				2	11
Opole	10	3				1	14
Świdnica	10	1	1	2		3	17
Wrocław	25			1	2	8	36
Szczecin	34	1					35
Gorzów Wielkopolski	3					1	4
Koszalin	5	2				4	11
Warszawa	35	1	4	1		5	46
Warszawa-Praga	16			1		11	28
Kielce	8					4	12
Kraków	47	3			2	8	60
Nowy Sącz	9					1	10
Tarnów	1				1	1	3
Krosno	6						6
Rzeszów	1					1	2
Przemyśl	5						5
Tarnobrzeg	4						4
SUMA	515	22	8	10	10	82	647

Tabela 1

Tabela przedstawia zestawienie orzecznictwa sądów w sprawach o ustalenie płci.

<powrót do treści>

Tabela 2

abela przedstawia zestawienie postępowań sądowych o ustalenie płci prowadzonych przez Sądy Okręgowe w latach 2014-2019 wg sposobu zakończenia

<powrót do treści>

